

MUSTAFA BİN BÂLÎ VE İLM-İ FIRÂSET'İ

*Ramazan SARIÇİÇEK**

ÖZET

16. yüzyılda yaşayan Mustafa bin Bâlî'nin mensur olan bu eseri üzerinde daha önce bir çalışma yapılmamıştır. Ancak firâset, kıyâfet ve benzeri ilimler üzerinde yapılan çalışmalarda hakkında bazı bilgiler verilmiştir.¹ Bizim ise bu eser üzerinde yaptığımız çalışma son aşamasına gelmiş olmakla beraber ilk defa burada bilim âleminin dikkatine sunulmaktadır.

Her ne kadar eserin başında Fahreddin Razi ve Muhyiddin-i Arabî'den derlendiği söyleniyor ise de eser firâset ilmi üzerine daha birçok eser de taranarak hazırlanmış akademik bir çalışma niteliğindedir. Yalnızca Fahreddin Razi ve Muhyiddin-i Arabî değil Hamdullah Hamdi'den İbni Sina'ya kadar daha birçok ilim adamının eserlerinden de yararlanılmıştır. Bu yönüyle alanında tektir diyebiliriz. Zira bu alanda yazılan eserler genellikle firâset ilminin uygulaması üzerinedir. Yani bu ilmin temel kıstasları üzerinde durmak yerine sonuçları üzerinde dururlar. Halbuki bu eser bütün olarak firâset üzerine yapılmış derli toplu bir çalışmadır. Diğer eserlerde bilgiler bölük pörçük ve dağınık iken bu eser firâsetle ilgili bilgileri bir akademisyen titizliğiyle derleyip bir araya getirmiştir.

Ayrıca eser mensur olmasına rağmen içinde Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere çeşitli manzumeler de bulunmaktadır. Dil bakımından ise Eski Anadolu Türkçesine ait dil malzemeleri içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa bin Bâlî, firâset, kıyâfet, Fahreddin Razi, Muhyiddin-i Arabî, Hamdullah Hamdi.

MUSTAFA BİN BÂLÎ AND İLM-İ FIRÂSET

ABSTRACT

There wasn't any study over this work which was Mustafa bin Bâlî's, who lived 16th century, plain-text. But there is some information about works which were made over firâset, physiognomy and like sciences.² The study which we make over this work comes last stage and it is firstly presented to science-world here.

* Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Böl. El-mek: ramazansaricicek@gmail.com

¹ Ali Çavuşoğlu'nun Kıyafetnameler adlı eserinde bu müellif ve eserinden bahsedilip çeşitli alıntılar da yapılmıştır. [Ali ÇAVUŞOĞLU(2004); Kıyafet-nameler, Akçağ Yayınları, Ankara]

² In Ali Çavuşoğlu's work of named as Kıyafetnameler, it is mentioned about this author and his work, and also various quotations were made. [Ali ÇAVUŞOĞLU(2004); Kıyafet-nameler, Akçağ Yayınları, Ankara]

Although it is said that it was compiled from Fahreddin Razi ve Muhyiddin-i Arabî at primary of the work, it is quality of an academic study which was prepared with study of many more works over science of firâset. Not only Fahreddin Razi and Muhyiddin-i Arabî but also the author benefited from works of many more scientists from Hamdullah Hamdi to İbni Sina. we can say that it is unique in its field with this course. In that works, which were written in this field, are generally over application of firaset science. That is, they pay attention over results instead of the basic criterion of this science. Nevertheless, this work is a well-coordinated study which was made over firaset as whole. That work compile and gather informations about firaset with care of an academician while they are in bits and disorganized at another works.

In addition, the work is included various verses like Arabic, Persian and Turkish in spite it is plain-text. As for aspect of language, also it is included materials of language which belonging to Turkish of Ancient Anatolian.

Key Words: Mustafa bin Bâlî, firâset, physiognomy, Fahreddin Razi, Muhyiddin-i Arabî, Hamdullah Hamdi.

1. Mustafa bin Bâlî Kimdir?

1a. Hayatı

Mustafa bin Bâlî'nin hayatı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ne doğum ve ölüm tarihleri, ne de nerelerde kimlerden ders aldığı bilinmemektedir. Yalnızca eserin telif tarihinin Zilhicce 963/1556 olması ve Sultan III. Murad'a sunulmasından müellifin 16. yüzyılda İstanbul'da yaşadığı anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda ise 16. yüzyılda müellifin ad ve sıfatına uygun iki kişiden bahsedilmektedir. Bunlardan birisi *Bâlîzâde Mustafa Efendi* olup şeyhülislâm'dır. Diğeri ise İstanbul kadılığı da yapmış olan *Bâlî Efendi'nin Mahdumu Mustafa Efendi*'dir.

1-Bâlîzâde Mustafa Efendi:

Bursalı Tahir Efendi Osmanlı Müellifleri'nde *Bâlîzâde Mustafa Efendi*'den bahsederken şeyhülislâm olduğundan, İstanbul'lu olup 1069'da vefat ettiğinden söz etmekte ve ölüm tarihi olarak da 1069/1658 tarihini göstermektedir. Tahir Efendi bu şahsın çeşitli eserlerini sayarken *Firâset-nâme* adlı Türkçe bir eseri olduğundan da bahsetmektedir. (OM-I, 289.)

Sicilli Osmani'de ise;

Mustafa Efendi (Bâlî-zâde) İstanbullu pederi ise Hatîb Bâlî Efendi'dir. Çalışıp müderris, sonra Galata Mollası; 1058 Rebiülevvel (1648 Mart/Nisan) inde def'aten Rumeli Kazaskeri; 1062 (1652 Ağustos) Ramazanında Anadolu Kazaskeri; 1063 (1653) Saferinde Şeyhülislâm olup o sene Şaban'ında azledilmiş 1073(1662-3) Cemaziyel-evvelinde de fevt olmuştur. İlm-i fıkihta mahirdir. (SO:1308, C.4, 514)

Şakayık-ı Nu'maniye ve Zeyilleri'nde de *Bâlîzâde Mustafa Efendi*'yle ilgili Cemadiyelula1073/1662-3'de vefat ettiğinden, Hakaniye-i Vefa Medresesi müderrisliği ve Şeyhülislâmlığından bahsedilir. (SO:1308, C.4, 514)

Turkish Studies

Kaynaklardaki ikinci kişi ise İstanbul kadılığı da yapmış olan Bâlî Efendi'nin mahdumu olan Mustafa Efendi'dir:

ii. Bâlî Efendi'nin mahdumu Mustafa Efendi:

Sicilli Osmanî'de, *Mustafa Efendi*'nin Bâlî Efendinin mahdumu olduğundan; müderris; Halep, Mısır, Edirne Mollası; 1024/1615 Rebiülevvelinde İstanbul Kadısı olup 1026/1617 Saferinde azlolunduğundan söz ediliyor. Ayrıca Mustafa Efendi 1027/1618 Muharreminin on altısında vefat edip Eyüp'te Defterdar Cami'inde medfun; ulemanın ileri gelenlerinden, edip, vakur, sabur, mutasaddık, ilimle çok meşgul biridir. (SO 1308: 4, 527)"

Şakayık ve Zeyilleri'nde ise:

"*Bâlî Efendinin oğlu Mustafa Efendi* (d.950-öl. Muharrem 1027/1618) iki defa Süleymaniye medresesi müderrisi oldu, İstanbul kadısı oldu. (Şakaik: II, 620)" şeklinde bahsedilmektedir.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde *Şeyhülislâm* olan *Bâlîzâde Mustafa Efendi*'den söz edilirken, aslen Kastamonulu olup İstanbul'da doğduğu, Bâlî Efendi adında bir mahalle imamının oğlu olduğu, eserlerinde künyesini Mustafa b. Bâlî b. Süleyman el-İstanbulî şeklinde verdiği, tahsilini tamamladıktan sonra birçok yerde müderrisliğe, Rumeli ve Anadolu kazaskerliklerine birkaç defa da şeyhülislâmlığa getirildiği belirtilmektedir. Aynı eserde Mustafa Efendi'nin 1073/1662'de vefat ettiği, kütüphane kayıtlarında kendisine izafe edilen Süleymaniye Ktp. Cârullah Efendi, nr. 471'de kayıtlı Haşiye 'alâ Muhtaşari'l-Me'ânî, Haşiye 'ale'l-Mutavvel Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1763 ile İlm-i Firâset Risalesi adlı eserlerin ise ona ait olmadığı vurgulanmıştır. (İpşirli-Kaya 2006: DİA,31, 294-295)

Anlaşıldığı kadarıyla Bursalı Mehmed Tahir'de 1069/1658'de, Sicilli Osmanî ve Şakayık zeyillerinde 1073/1662-3'de öldüğü ve şeyhülislâmlık da yaptığı söylenen Mustafa bin Bâlî ile DİA'daki bahsi geçen kişi aynı şahıs olup konumuz olan Mustafa bin Bâlî değildir. Zira eserin telif tarihi ile şeyhülislâm olan Mustafa bin Bâlî'nin ölüm tarihleri tarihi gerçeklere uymamaktadır. Şöyle ki, eser Zilhicce 963'te miladi 1556'da telif edilmiş, Şeyhülislâm Bâlîzâde ise 1073/1662'de vefat etmiştir. Eserini olgun bir yaşta, yani 30 yaşlarında, telif ettiğini düşünürsek, müellif öldüğünde 136 yaşında olmalıdır. Bu da onun dönemine göre hayli uzun bir ömür sürdüğünü kabul etmemizi gerektirecektir. Ayrıca şeyhülislâm olan Balizade'nin eserlerindeki künyesi *Mustafâ b. Bâlî b. Süleyman el-İstanbulî*'dir. Oysa müellifimizin eserindeki künyesi sadece *Mustafa bin Bâlî*'dir. (2b)

Bursalı İsmail Belîğ'in *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefâyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân* adlı eseriyle, Güftî'nin *Teşrifâtı'ş-Şu'ârâ*'sında da *Balizade*'den bahsedilmektedir. Ancak onlar da *Şeyhülislâm* olan *Bâlîzâde* ile aynı kişilerdir. (Belîğ 1998: 355, 356, 404./ Güftî 2001: 136.)

Kısaca, kaynaklarda geçen *Bâlîzâde Mustafa* şeyhülislâm olan *Bâlîzâde*'dir, müellifimiz değildir. Adı *Mustafa bin Bâlî* ile aynı anlamda olan *Bâlî Efendi'nin mahdumu* da başka biridir. Çünkü doğum tarihi 950/1543-44'tür ve buna göre de eseri 13 yaşında yazdığını kabul etmemiz gerekecektir. Bu da mümkün gözükmemektedir.

Sonuç olarak; müellifimizin hayatıyla ilgili olarak, kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Dolayısıyla sonda da başta söylediklerimizi tekrar edeceğiz: *Mustafa bin Bâlî* 16 yy.da İstanbul'da yaşamıştır. Doğum ve ölüm tarihleri ve kabrinin nerede olduğu bilinmemektedir. Bildiğimiz tek eseri ise *Sultan III. Murâd* adına yazdığı *İlm-i Firâset*'tir. Ayrıca eserinde anlattığına göre, Harezm'e kadar kervanla yolculuğu da olmuştur.(16b)

1.b.Edebî Kişiliği

Mustafa bin Bâlî, eserinden anlaşıldığı kadarıyla, iyi bir *edip* değil ancak iyi bir akademisyendir. Bu çerçevede başta eserini hazırlayış sebebini, delillerini, kaynaklarını ve konunun bölümlerini belirlemiş ve işleyişe geçmiştir. Eserini, hem kaynaklarını teşkil eden Farabî, Muhyiddin-i Arabî, İbni Sînâ gibi zatların eserlerinden yaptığı alıntılarla temellendirmiş hem de firâsetle ilgili hükümleri, Hamdullah Hamdî'nin ünlü Firâset-nâme'sinden yaptığı alıntılarla desteklemiştir. Konuyla ilgili bölümlerde yer yer yaptığı bu alıntı beyitlerle de eserini hem daha dikkat çekici yapmış hem de edebiyatla da ilgili olduğunu göstermeğe çalışmıştır. Hz. Ali'nin Sad Kelime adlı sözlerinin Reşidüddin Vatvat'ın Farsça çevirisinden yaptığı manzum alıntılar da onun konuya olan vukufiyetinin göstergesi olmuştur.

İyi bir medrese eğitimi görmüş olduğu anlaşılan müellif Kur'an ve hadis ilmine ve diğer İslâmî, fikhî ve tıbbî eserlere ve Arapçanın yanında Farsçaya da vakıftır. Dili zaman zaman ağırlaşsa da genel anlamda sade sayılır. Eserin başındaki secili ifadeler belagat ve fesahati bilen şair bir ruha sahip olduğu izlenimini de vermektedir.

“Dürer-i cevâhir-i hamd ü şitâyîş-i sa'âdet-esâs ve gurer-i zevâhir-i şükr ü sipâs-ı 'ubûdiyyet-misâs ki kesret ü vefreti enfâs-ı halâyık gibi 'add ü ihsâdan füzûn ve sunûf u elfâz ü 'ibârâtı ecnâs u hakâyık gibi gûnâgûn ola, ol âferînde-i 'acâyib-nukûş ve bedâyi'-i suver celle celâlühü ve feyz-bahşende-i âmûzeş-i gârâyib-i 'ulûm ve sanâyi'-i pür-'iber 'amme nevâlûhu hazretine sezâ-vâr u hakîkdür ki, meşşâta-i kudreti sun'-ı bedî'-i heykel-i insânî...” (1b.4-8)

Müellifimizin dili döneminin özelliklerini yansıtmakta Eski Anadolu Türkçesine ait kelime ve eklerin yanında mahalli kelimeleri de kullanmaktadır: *bingeş-*, *boğurtlak*, *degmede*, *irk-*, *tomalıç*, *kayu*, vb. gibi. Ayrıca *-dUkdA/-dÜkdE*, *-mAgIn/-mEgIn*, *-mAdın/mEdIn*, *-IcAk/-İcEk* de kullandığı eklerdendir.

Atasözleri ve deyimleri de maksadını anlatmak için kullandığı unsurlardandır:

“bu 'ilmden g'araz u matlûb ahlâk-ı zâhire ma'lûm u müşâhed olmadın ahlâk-ı bâtına ma'rifetine iktidârdur. Yohsa **görinen köye ne kulavuz.**” (14b.10-12)

“lisân-ı 'avâmda **at mizâci er mizâci** diyü meşhûrdur.” (18a.20)

“**yağmurdan kaçarlar toliya uğrarlar.**” (20b.05)

Mustafa bin Bâlî zaman zaman okuyucunun yazılanları anlaması için, anlamlarının bilinemeyeceğini tahmin ettiği yerlerde, kelimelerin anlamlarını da vermekte ayrıca özellikler Arapça kelimeleri, bir dilci titizliğiyle tahlil ederek anlamlandırmaktadır.

sayyib ya'nî yağdırıcı (19a.21)

kavâ'id in ya'nî bulutuñ mu'teriz olup yayılanlarını ve dahı bevâsıkın ya'nî mustatîl olup uzun olanlarını (19b.11)

cübñ ü havf ve nabz u nefesi za'if olmak, ya'nî yabyab soluklanmak. (32a.07)

istirhâ ya'nî gevşeklik (32b.6, 63b.8)

*nahâ' dur, ya'nî arka kemikleri ki aña oñurğa dirler anuñ içinde olan yumşak siñirdür ki Türkçe aña **murdâr ilik** dirler.* (36b.03, 40b.05)

Zamm-ı hâ'-ı mu'ceme ve yâ'-ı nisbet ile hurt diyü igne deligine dirler. (16a.10)

Bütün bunlar Mustafa bin Bâlî'nin ilmî seviyesinin yanında dile hakimiyetini de göstermektedir.

Turkish Studies

1.c.Eseri

Mustafa bin Bâlî'nin bildiğimiz tek eseri İlm-i Firâset adlı eseridir.

Eserin tespit edebildiğimiz iki nüshası vardır. Bunların nüsha tavsifleri ise aşağıdadır:

Nüsha Tanıtımı:

a) İ Nüshası³

İstanbul Süleymaniye Ktp. İzmirli İsmail Hakkı bl.Nr: 1926

Yk. 64; str. 20;

Bu nüsha nesih hattıyla ve siyah mürekkeple yazılmıştır. Eserin kimin için telif edildiği hem eserin içinde hem de 1a'da belirtilmektedir. 1a'da kırmızı mürekkeple:

“*Sultân Murâd bin Sultân Selîm bin Sultân Süleymân'a te'lîf olmuştur.*” ibaresi yer almaktadır.

Metin içinde başlık niteliğindeki ibareler, dikkat çekmek istenilen yerlerin üst tarafları da kırmızı kalemle çizilmiş, bazı konu başlıkları da hem metin içinde hem de varak kenarında kırmızı mürekkeple yazılmıştır. 1b'de yer alan;

“*Bâlî Efendi İmâm Fahreddîn Râzî'den ve Şeyh Muhyiddîn-i 'Arabî'den İstihrâc İtdüğü Kitâbdur*” şeklinde eseri tarif eder nitelikteki ibare de kırmızı mürekkepledir.

Müellif eseri kimin için telif ettiğini ayrıca 3a'da da belirtmektedir.

Ayrıca *İstishab* ve *mukabele* kaydı da bulunmaktadır:

İsteshabetuhu fî senetehu ihdâ ve selâse mietehu ve elfün (1301/1883-4) bi-*mukâbeletehu* Hüseyin Ğurûşe-i Dâna Mehmed Sa'îd bin Zeynel'âbidîn en-nâ'ib mahrûse-i livâ-i Resmo der-Cezîre-i Girîd Fî Muharremü'l-harâm sene 302.

Bî-kıymet.

İntikal kaydı da vardır:

Sümme intekale bi'ş-şerrâ'i ile's-silki ve'l-fukarâ'i ilâ sübhânehu ve te'âlâ Nâsırü'd-dîn-zâde Muhammed Tefvîk ibni Hüseyin bin Hasib 'afâ 'anhüm âmîn.

İstinsah kaydı ise:

İstinsahehu'l-hakîr Ahmed kâtibân-ı dîvânu hümâyûn fî 15 Zilhicce 242 (12 Nisan 1827)

Ayrıca 1a'da kitap adı olarak siyah mürekkeple *Kıyâfet ü Firâset* yazılıdır.

Başta:

1b'de sayfanın üstünde siyah mürekkeple *Risâle-i Kıyâset-i Firâset* altında da kırmızı mürekkeple *Bâlî Efendi İmâm Fahreddîn Râzî'den ve Şeyh Muhyiddîn-i 'Arabî'den İstihrâc İtdüğü Kitâbdur*

Dürer-i cevâhir-i hamd ü şitâyiş-i sa'âdet-esâs ve ğurer-i zevâhir-i şükr ü sipâs yazılıdır.

Sonda ise:

Temmetü'l-kitâb bi-'avni'l-Meliki'l-Vehhâb yazılıdır.

³ Makalede kullanılan varak numaraları İ nüshasına göredir.

b) N Nüshası:

İstanbul Nuruosmaniye Ktp. Nr. 4100 / Yeni kayıt Nu: 3579 / Mikrofilm No:1934 / 34 Nk 4100

Yk.65; st.17;

Başta: *Dürer-i cevâhir-i hamd ü şitâyiş-i sa'âdet-esâs ve gurer-i zevâhir-i şükr ü sipâs...*

Sonda: *Va'llâhu te'âlâ a'lem kad istirâhe'l-kalem min-tenmîkihi fî-gurre zi'l-hicce li-sene selâsîne ve semânîn ve tis'î mi'etin mine'l-hicreti'n-nebeviyye 'alâ yed-i mütercimihî ezelle 'ibâdi'l-meliki'l-müte'âlî Mustafâ bin Bâlî 'afâ 'anhümâ bi mennihi ve keremihi. (H. 983- 1 Zilhicce /M. 2 Mart 1576 Cuma)*

Bu nüsha güzel bir talik hattıyladır. Büyük bir ihtimalle de padişah III. Murad'a sunulmak üzere hazırlanmış bir nüshadır. Çünkü süslü bir ser-levhası vardır. Sayfa kenarları yaldızla çerçevelenmiştir. Ayrıca metin siyah mürekkeple yazılırken gerek başlık olanlar gerekse ayet, hadis ve alıntılar, kimi yerde kırmızı kimi yerde mavi kimi yerde de sarı yaldızlı mürekkeple yazılmıştır. Satırlarda noktalama işaretlerine benzer tek ve üç nokta şeklinde işaretler de vardır.

Eserin zahriyesinde *Vakf-ı medâr-ı sened. Fî bedî'ü'l-hallâk ve'l-makâmât es-sultân ibnü's-sultân es-sultân ebü'l-irşâd Osmân Hân ibnü's-sultân Mustafâ Hân ca'ala'llâhu bi-sırruu'l-üdebâ'il-eshâbehu ve ihsânehu bi zikrihi'l-mecma'u'l-ma'ârif ve dürriyyü'l-elbâb ebâ'ed-dâ'i el-fakîr el-Hâc İbrâhîm Hanîf el-Mukayyes bi ervâhihi el-Harameyn-'l-Muharremeyn gufire lehu* ibaresi onun altında da İbrâhîm Hanîf'in mührü yer almaktadır.

Eser mensurdur, ancak yer yer Arapça, Farsça ve Türkçe manzum parçalar da bulunmaktadır. Bunlardan Türkçe olanların çoğu Hamdullah Hamdî'nin Kıyâfet-nâme'sinden alınmıştır.

Ayrıca müstensih nüshayı yazarken bazı bölümleri atlamış olduğundan sonradan varak kenarlarına yazarak eksikleri telafi etmiştir. Nüshada yer yer varak kenarlarına kaydedilmiş tamamlayıcı ve açıklayıcı bilgiler de vardır.

Eserin Adı:

Eserin adı N nüshasında yazılmamıştır. İ nüshasının başındaki *Risâle-i Kıyâset-i Firâset* yazısının ise farklı kalemle ve sonradan yazıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla eserin adı müellif tarafından belirtilmemiştir.

Eserin Yazılış Sebebi: Müellif eserin yazılış sebebini baş kısmında açıklar. Buna göre; müellif önce firâset ilminin gerekliliği ve önceki Türkçe firâset kitaplarının teferruatlı olmadığından bahsederek kendisinin hem Fahr-i Razi hem de Muhyiddin-i Arabî'nin eserlerinden iktibas ve başka faziletli kişilerin eserlerinden de çeşitli hikâye ve lâtifeler alarak mümkün mertebe güzel Türkçemizle giydirilmiş ve Mevlana Hamdî'nin inci gibi manzum eserini tazmin eden bir eser yazmak istediğini söylüyor. Ardından da eserini Sultan III. Murad'a ithaf ediyor.

Eserin Konusu: Eserin konusu, diğer firâset kitaplarından farklıdır. Zira diğer firâset kitapları firâset ilminin bir uygulamasını içerirken Mustafa bin Bâlî'nin eseri firâset ilmini anlatan bir eserdir. Eser, firâsetin tarifinden, faziletinden, kısımlarından firâset ehlinin bilmesi gereken şeylerden, bu ilme yakın ilimlerden, firâsetin yollarından bahseder. Ayrıca firâset ilminin anlaşılması için gerekli bilgileri de açıklar: mizaçlar, azalar, cinsiyet ve özelliklerini, insanın gençlik, yetişkinlik, olgunluk ve yaşlılık dönemlerini, soy-sopu, zenginlik-fakirliği, kavimler ve özelliklerini, yaşanan memleketler ve insanlarını anlatır.

Turkish Studies

2. Mustafa bin Bâlî ve Firâset İlmî

Firâset, lûgatlerde “keşfetme, anlayışlılık, çabuk sezış, ileri görüşlülük” anlamlarına gelmektedir. (Uludağ 1996: *Firâset*, DİA, C.13, 116; Devellioğlu 1980). Macdonald’a göre ise genel anlamı *nüfûz-ı nazar*’dır. Kadı ve idare âmirlerinin karşılaştıkları hal ve hadiseler üzerinde hüküm vermelerinden bahsedilirken bu anlamıyla kullanılır; dar manada “fizyonomi” eski Arap ıstılahı ile “ilm-i kıyâfet”; tasavvufta ise Allah tarafından evliyaya ihsan edilen keşif hasleti (İA) anlamlarına gelir. Kavram olarak bir kimsenin dış görünüşüne bakarak onun ahlâk ve karakteri hakkında tahminde bulunmayı ifade ederken daha geniş anlamda ise akıl ve duyu organlarıyla bilinmeyen, ancak sezgi yoluyla ulaşılan bütün bilgi alanlarını kapsar (Uludağ 1996: *Firâset*, DİA, C.13, 116). Süleyman Uludağ Kuşeyri Risalesi’nde Firâset konusunun dipnotunda firâset için “Bakmak, nazar etmek, sezmek, istidlâl etmek, içe doğmak” diye tarif eder. İlk kaynaklarda firâset kelimesinin “keşf ve ilham” manasında kullanıldığını, ilham ve firâset sayesinde çok nadir hallerde bazı kimselerin bazen geçmişte, halde ve gelecekte olanı bildiklerini, başkasının ne düşündüğünü tespit edebildiklerini, söylemektedir. (Kuşeyri Risalesi 1991: 391)

Ebu Abdurrahman es-Sülemî ise “firâset kalbin, Hakk’ın nuruyla görmesi demektir. Kalp o nur ile mugayyebâtı görür. Ancak iman derecelerinde ileri giden kimselerin firâseti doğrudur” der. (Sülemî 1981: 30) Abdürrezzak Kâşânî de Tasavvuf Sözlüğü’nde “Bilinmeyen hükmü sezme, başka bir ifadeyle, bilinmeyen şeyi idrâk. Firâset akıl ve düşünce değil, kalp kaynaklı bilgi, hikmet ve basîretten doğar. Böylelikle sahibi, idrâk edilemeyen şeyleri akıl gücü ve istidlal yoluyla değil, sırrı vasıtasıyla bedihi olarak idrâk eder.” demektir. (Kâşânî 2004: 432)

Bazı mutasavvıflar ise firâseti ledün ilminin kaynaklarından sayarlar. İlk kaynak vahydir, ikincisi ilham, üçüncüsü ise firâsettir. Firâset ise “bir ilimdir ki, âsâr-ı sûretin teferrüsü sebebiyle guyûbdan / mekşûf olur. Bu ilim evliyâ ile havas-ı mü’minîn arasında müşterektir. Nitekim hadîs-i şerîfde *ittekû firâsete’l-mü’mini fe-innehu yenzuru bi nûri’llâhi* yani, *Mü’minin firâsetinden korkun. Muhakkak ki o, Allah’ın nuruyla bakar*, buyrulur. İlham ile firâset arasındaki fark budur ki, firâsette umûr-ı gaybiyenin keşfi, âsâr-ı sûretin teferrüsü ile olur; ilhâmda ise âsâr-ı sûretin teferrüsü sebep değildir. Vahy ile ilhâm arasındaki fark dahi budur ki, ilhâm vahye tâbî’dir; vahy ilhâma tâbî’ değildir. Yani evliyaya ilham, mütâbeat-ı Resûl vasıtasıyla olur.” (Konuk 1987: 84-85)

Bedr-i Dilşad da firâset’i nübüvvetin bir cüzü olarak tarif etmektedir:

Firâset ho cüzv-i nübüvveddürür

Ki her işi bilmekte kuvveddürür (Ceyhan 1997: C.II, 878)

Araplar arasında *kıyâfet* anlamında (İA) kullanılan *firâset* kavramını Şaban-ı Sivrihisârî ise zeyreklik, yani zeki ve anlayışlı olmak (Bozkurt:2008,165) diye tarif eder. Taşkoprizâde de ilimlerin tasnifini yaptığı *Mevzuatü’l-ulûm*’da firâseti, insanların zahiri halinden, yani renginden ve azalarının şeklinden deliller getirerek, onların ahlâklarını bilmek; kısaca dış görünüşlerinden batını ahlâklarına deliller getirmek olarak tarif eder. (Taşkoprizâde 1313: C.I, 358)

Sünbülzâde Vehbî de yazdığı *Lutfiyye*’sinde oğluna nasihatlerde bulunur ve öğrenmesi gereken faydalı ilimleri sıralarken 269’ dan 275’e kadar olan beyitlerde ilm-i firâsete de değinir:

Fenn-i ra’nâ-yı firâset ne güzel

Bilesin hâl-i kıyâfet ne güzel

Sûret-i âdemi ol Rabb-i Kerîm

Kıldı zî-bende-i hüsn-i takvîm

Pek büyük nüsha-i kübrâ-yı vücûd

Turkish Studies

Okunur anda ma'ânî-i şuhûd

Ana dikkatle olunsa im'ân

Bilinür hâl-i hafîyy-i insân

İdüp âyine-i zâte dikkat

Göresin nice acâib sûret

Hayli itkân idecek ma'nâdur

Görmüşüz anda tehâlûf nâdir (Beyzâdeoğlu 1996: 65-66)

İnsanın görünümü çok anlamlar taşır. İnsanın gizlilikleri dış görünüşünden çözülecektir. Zira insanda uygun olmayan hiçbir şeye rastlanmaz.

Mustafa bin Bâlî ise İmâm Râgıb-ı İsfahânî'den naklederek firâset'in "ferese's-sebu'u eş-şâte"⁴ sözünden çıktığını söyler.⁵ (4a) Kuşeyrî (376/986-412/1021) de firâsetin "arslanın boğazından yakalayıp parçaladığı av" kökünden geldiğini belirtir. (Kuşeyri Risalesi:1991, 393) Zira firâset, av olarak belirlenen bir şeyi belirli bir yolla avlamaktan ibarettir. İstilahta ise, insanın dış görünüşünden hareketle iç dünyası hakkında çıkarımlarda bulunmaya denir. (4a)

Mustafa bin Bâlî eserinde firâset ehlinin özelliklerini de anlatmaktadır:

1-Firâset ehli bir şeyi tanımak için istidlal yani delil getirme, yani müessirden esere ve eserden müessire, veya bir eserden başka bir esere delil getirme yolunu;

2-Ayrıca, firâset ilminde batınî ahlâka delil getirme, insanın mizacı gibi bir sebeple olabildiği gibi illetlerinin bir olmasından dolayı da bir illetten diğerine delil getirme yoluyla olabileceğini;

3-Asıl mizacı oluşturan batını hulk terkiibini; her mürekkebin terkiib edildiği dört illet olan illet-i maddiyye, illet-i suriyye, illet-i failiyye ve illet-i gâiyyeyi;

4-İnsan bedenini oluşturan maddelerin dört hilt diye tabir edilen kan, safra, balgam ve sevdâ ile dört temel olan ateş, su ve topraktan ibaret olduğunu;

5-İnsan bedeninin mizaçlar ve kuvvelerden oluştuğunu;

6-Bunların da mutedil bir oranda olmasının sıhhat, olmamasının hastalık olduğunu;

7-Altı tabîî sebep veya altı zaruri şey diye adlandırılan hava ve yiyecekler, uyku ve uyanıklık, hareket ve hareketsizlik, kusma ve boşaltım ve bunlardan oluşacak hulkları;

8-Aslı gıdaların hangi hulku netice vereceğini; her yaşın ne tür bir ahlâk iktiza ettiğini; cinslerin ve derilerin dış görünüşleri dolayısıyla olan ahlâkı;

9-İnsanın zâhirî fiillerinden bir başka batınî ahlâkı konusunda hüküm verme işlerini; bilmelidir.

Ancak o zaman batınî ahlâkı bilebilir ehl-i firâset olabilir. (Dördüncü Fasl:13b)

⁴ Ferese: saldırdı/ es-sebu'u: Yırtıcı hayvan/ eş-şâte: Koyuna // İbarenin anlamı ise: Yırtıcı hayvan koyuna saldırdı. /Koyunun yırtıcı avlayıcısının firâseti./ Yırtıcı hayvanın koyunu kapmasıdır.

⁵ Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed (Râgıb-ı İsfahânî) (öl.H.502). Bu bilgi İsfahânî'nin el-Müfredât adlı eserinde bulunmamaktadır. (el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân, <http://www.shamile.com>) Bununla beraber müellifin sıklıkla başvurduğu kaynak olan Fahr-i Râzî'nin Tefsîr-i Kebîr'inde geçmektedir. (Fahrü'd-dîn Muhammed b. Ömer er-Râzî eş-Şâfi'î; Mefâtihu'l-gayb Mine'l-Kur'âni'l-Kerîm, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye yay. Beyrut 2000, 1. bs., C.2,191. Bakara/2:30 <http://www.shamile.com>) Ayrıca, bak. Fahrüddin Er-Râzî(2008), Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb, Akçağ Yayınları: C. 2/319-327, Bakara/2:30.

2.1.Firâset İlminin Delilleri

2.1.1.Kur'an-ı Kerîm'den Deliller

İslam anlayışında ilmin kaynağındaki kutsiyet her zaman önem arz etmiştir: Kitap ve Sünnet. Bu iki kutsi kaynaktan beslenmeyen ilmin hakkaniyetinde şüphe oluşur. Bunun için firâset ilminin de ayet ve hadislerle desteklenmesi bu işin gereğidir.⁶ Bu ilim için seçilen ayetler ise birçok firâset eserinde ortaktır. Mustafa bin Bâlî de hemen hemen aynı ayetlerden yola çıkmıştır. Bu ayetler şunlardır:

Birincisi, müellif tarafından, *cennet ve cehennem ehli arasındaki surun a'râfında, yani üzerinde Allah'ın peygamberler, şehitler, hayırlı müminler, âlimler veyahut insan suretindeki melekler gibi, derecelerini yücelttiği bir takım bahtiyar kimseler vardır. Onlar, Allah'ın onlara bildirdiği onlardaki alametlerden, cennet ve cehennemliklerin her birisini bilirler. O alamet ise yüz aklı ve yüz karalıdır. Ancak bunların bilmesi ya ilham ya da melekleri öğretmek gibidir* şeklinde anlamlandırılan A'râf suresinin 46.⁷ ayet-i kerimesidir.

İkinci delil olan *A'râftakiler, simalarından tanıdıkları birtakım adamlara da seslenir ve şöyle derler* mealindeki A'râf suresi 48. ayeti de önceki ayet (A'râf/7:46) gibidir.

Üçüncü ayet ise *İnne fî zâlike le âyâtin li'l-mütevessimîn* yani, *şüphesiz bunda düşünüp görebilen kimseler için ibretler vardır*, (Hicr/15:75) ayet-i kerimesidir. Çoğu müfessir burada geçen "mütevessimîn"i "müteferrişîn" olarak tefsir etmişlerdir. Yani kastedilen anlam görüşlerinde isabet edenlerdir. Bunlar derine inerler ve eşyanın hakikatini işaretlerinden bilirler, yani firâset sahibidirler.

Dördüncü ayet-i kerime ise *Sen onları yüzlerinden tanırdın. Andolsun, sen onları, konuşma tarzlarından da tanırdın.* (Muhammed/47:30) ayet-i kerimesidir.

Beşinci ayet-i kerime ise Fetih suresinde geçen *Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir* (Fetih/48:29) ayetidir. (5a)

Diğer firâset kitaplarında ayrıca *Sen onları yüzlerinden tanırdın.* (Bakara/2:273) (Taşköprizâde); *Suçlular simalarından tanınır da, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar* (Rahmân/55:41) ayetleri de getirilen deliller arasındadır. (Yerdelen 1988: 48)

2.1.2.Sünnetten Deliller

"Sizden önceki ümmetlerde muhaddesler, ilhama mazhar olanlar vardı. Bunlar peygamber olmadıkları halde hakkı dile getirirlerdi. Eğer ümmetimde bunlardan biri varsa o da Ömerdir." (Canan: C.12, 453, 4392 numaralı hadis) (Câmiüssagîr Şerhi: C.II, 142, Hucvirî 1982: 158) (5b)

Yine Hz. Ömer hakkında Câmiü's-sagîr Şerhi'nde Hz. Peygamber'in "Hak Ömer'in diliyle konuşur" hadisi de rivayet edilir. (Hucvirî 1982: 158) (Canan: C.12, 453)

"Mü'minin firâsetinden korkun. Muhakkak ki o, Allah'ın nuruyla bakar." (Tirmizî, Tefsîrü'l-Kur'ân, 16.) (Arık 2005)

⁶ Her ne kadar Lokman suresinin 34. ayetinde *mugayyebât-ı hamse* denilen beş hususun Allah'tan başkası tarafından bilinmeyeceği; hadiste de *gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır, gaybı O'ndan başkası bilmez* buyrulmuşsa da Allah dilerse ilham ve diğer herhangi bir meseleyi, ister Müslüman olsun ister olmasın bir kuluna bildirebilir. İslâm tarihinde ise sahabelerin ve ayrıca gayr-i Müslimlerin de bu nevi şeyleri nadir hallerde bilebildiklerine dair örnekler vardır. (bak. Kuşeyrî:1991, 391-392'deki dipnot.)

⁷ İkisi (cennet ve cehennem) arasında bir sur, A'râf üzerinde de birtakım adamlar vardır. Cennet ve cehennemliklerin hepsini simalarından tanımaktadırlar. Cennetliklere, "Selâm olsun size!" diye seslenirler. Onlar henüz cennete girmemişlerdir, ama bunu ummaktadırlar. (A'râf:7/46)

Tüm kumrallar mel'undur. (Bozkurt 2008: 169; Sivrihisârî: 7b)

Utlübü'l-havâyice 'inde hisânü'l-vücûhi (Süyûtî, Câmi'ü'l-hadîs, C.1, 77)(48b) (İhtiyaçlarınızı yüzü güzel olanların katında isteyiniz.) Hayrı güzel yüzlüden talep ediniz. (Yerdelen 1988: 48)

2.1.3.Sahabeden deliller⁸

Kuşeyrî Risalesi'nde Hz. Osman'la ilgili olarak "Enes b. Mâlik (r.a.) 'ın şöyle dediği rivayet edilir: Hz. Osman b. Affan (r.a.) 'ın yanına gittim. Yolda giderken gördüğüm bir kadının güzelliğini düşündüm. Bunun üzerine Hz. Osman (r.a.): İçinizden biriniz gözlerinizden zina alâmetleri zuhur ede ede, beni ziyarete gelmektedir, dedi. Kendisine: Resulullah (s.a.) 'tan sonra vahy ile mi karşılaşuyorum? Diye sordum, fakat buna tabsıra, bürhan ve sadık firâset, derler diye cevap verdi." (Kuşeyrî 1991: 401)

Yine Hz. Ömer'in bazı âyetlerin getirdiği hükümleri bu âyetler inmeden önce bilmesini de firâsetin meşruluğuna delil saymışlardır. (Arık 2005) (Uludağ 1996: *Firâset*, DİA, C.13, 117)

2.1.4.Akîf Deliller

İnsanların içlerinde iyileri de vardır kötülere de. Bunlar toplumun içinde karışık bir vaziyettedirler. Kötülere ise her zaman çoğunlukta olmuşlardır. Dolayısıyla onların şerrinden korunmak gerekir. Hükemâ da yazdıkları eserlerde, bazı insanlardan, dış görünüşlerinden hareketle, öldürücü yılandan sakınıldığı gibi sakınılması gerektiği tavsiyesinde bulunmaktadırlar. Madem bu sanatla insanların yaratılışları hakkında bilgi sahibi olunabiliyor, öyleyse bunu öğrenip şerlerinden korunmakta toplum adına büyük yarar olacaktır.

Riyazet ehli de kendi aralarında, at, katır ve eşek gibi bazı hayvanlarla bazı kuşların iyi ve kötü görünen bazı özelliklerinden kendi güzel ve çirkin davranışlarına istidlal ederler. Dört ayaklı ve vahşi hayvanlar hakkında bu şekilde bir geçerlilik söz konusu olursa eşref-i mahlûkat olan insan hakkında geçerliliğinin daha iyi bir şekilde olacağı açıktır.

Bu ilmin usulü ise diğer tabii ilimlerde olduğu gibi ayrıntılı tecrübelerle dayanır. Nitekim başta tıp ilmi olmak üzere birçok ilimde de durum böyledir. Onlar da tecrübeye dayanmaktadırlar. Dolayısıyla bu ilim hakkındaki olumsuz eleştiriler tıp ilmi için de yapılmış olacaktır.

Yine Mu'înü'l-hükkâm'da da firâsetin, kavrama üstünlüğü ve inceliği, fikir saflığı ve keskin nazardan ibaret olduğu söylenmektedir. (6a)

Kısaca yaratıcı, her yaratığa kendisine has bir elbise giydirmiştir. Birbirinin hem benzeri hem de başkası olan bu varlıkları, her yönüyle tanıtabilecek birtakım nitelikleri bulunmaktadır. İnsanın, bu niteliklerden hareket ederek bazı sonuçlara ulaşması mümkün olmaktadır. İşte bu bağlamda firâset, varlıkların, özellikle de insanın, suretiyle meşgul olan ve suretlerindeki izlerden, işaretlerden hareketle birtakım sonuçlara ulaşmayı amaç edinen ya da nefsi terbiye ile ulaşılacak ruhsal güçten ibaret bir bilim dalıdır. (Çavuşoğlu 2004: 23)

2.2. Firaset İlminin Bölümleri

Mutasavvıflar ilmin kaynaklarını açıklarken üçe ayırırlar; birincisi "vahiy", ikincisi "ilham" üçüncüsü ise "firâset"tir. (Konuk 1987: 84-85)

⁸ Böyle bir başlık Mustafa bin Bâli'de yoktur. Ancak genel olarak ilm-i firâsetten bahseden eserlerde sahabenin de bu konudaki sözleri nakledilir. Biz de bu noktaya işaret etmek için bu eklemeyi yaptık.

a) Ayet-i kerime bizzat vahy olup hakkında şüphe olmaz. Hadis-i şerif de, Necm suresindeki *O, nefis arzusu ile konuşmaz.* (Necm/53:3) hükmü gereği, vahiy gibidir ve hakkında herhangi bir şüphe olamaz.

b) İkincisi olan ilham evliyaya mahsustur. Çünkü Allah'ın gayb âleminde seçkin evliyanın kalplerine attığı sahil ve sabit bir ilim olup Cenab-ı Hakk'ın Hâdî isminden geldiği için içinde dalalet tesiri olmaz. Mutasavvıflar buna "hâtır-ı hakkânî" derler.

c) Üçüncüsü ise firâset olup evliya ve havass-ı müminler arasında ortaktır. Gaybi işler suretlerdeki işaretlerden teferrüs etmekle elde edilir. (Konuk 1987: 85)

Necmüddin Kübrâ ise firâseti *rıza makamının* bir neticesi olarak görür. Kişinin nefsini öldürüp onun rızasından vazgeçip Hakk'ın rızasına teslim olmasıyla "Ölü iken kalbini diriltip, insanlar arasında yürürken önünü aydınlatacak bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, karanlıklar içinde kalıp bir türlü çıkamayan kimsenin durumu gibi midir..." (En'am/6:122) olan ayeti "daha sonra ona cemalimizden bir nur veririz ki sufi o sayede firâsetle insanlar arasında yürür ve onların hallerini müşahede eder" şeklinde yorumlar. Buna firâset-i akliye, keşfiyye ve ilahiyye diyerek bunda yanılma ihtimalinin söz konusu olmadığını belirtir. Ayrıca firâset sahiplerini, dolayısıyla da firâseti "iman, velayet, nübüvvet ve risalet" olarak dört tabakaya ayırır.

1-İman; genel olarak bütün müminlerin halidir. Ağacın çiçeğine benzer.

2-Velayet; seçkin müminlerin sıfatıdır. Bu mertebeye ihsan mertebesi de denir. Ağacın meyvesi gibidir.

3-Nübüvvet; Seçkinlerin seçkininin mertebesidir. Meyvenin özü gibidir.

4-Risalet ise özün özü gibidir.

Birinci ve ikinci mertebeye çalışarak elde edilirken son ikisi Allah vergisidir. (N.Kübra 1980: 68-69)

Ebu Abdurrahman es-Sülemî ise firâseti üçe ayırır:

I-İlkinin, müşahedede firâset olup firâsetin en aşağısı;

II-İkincisinin; gaybdan haber verme olup, firâsetin ortası.

III-Üçüncüsünün ise gabya hükmetme olup firâsetin en yükseği ve ümmet içinde ancak Sıddîk-i Ekber'e (r.a.) nasip olduğunu söyler. (Sülemî 1981: 30)

Her ne kadar yukarıdaki eserlerde firâset, farklı şekillerde bölümlendirilse de firâset-nâmelerde iki ana bölüme ayrılır: 1-Şer'î firâset ve 2-Hükmî firâset.

Muhyiddîn-i Arabî de firâseti firâset-i şer'î ve firâset-i hükmî olarak ikiye ayırmıştır. (6b) (Konuk 1992: 215)

2.2.1. Şer'î Firâset

Hüseyin Vâ'iz (860/1456-910/1504-5) 'in Ahlâk-ı Muhsinî'sinin tercümesi olan Osman-zâde Tâ'ib (ö.1136/1724) 'in Ahlâk-ı Ahmedî'sinin 34. Bâbı firâset bahsidir. Burada; "Firâset-i şer'î andan 'ibâretdür ki vâsitâ-i tezkiye-i nefis ve tezkiye-i kalb ile hicâb-ı gaflet 'ayn-ı basîretten ref' olup nûr-ı 'ikân ile müşâhid ola. Tâ ki tevcîh-i nazar itdüğü ahvâle bâdî-i emrde tahsil-i vukûf u şu'ûr eyleye."(Ahlâk-ı Ahmedî 1256: 72) denmektedir: Yani, bu firâset nefsin terbiyesi ve kalbin temizlenmesiyle gaflet perdesinin basiretin önünden kalkması sonucu yakîn derecesinde bir görme husule gelmesiyle oluşan bir ilimdir. Çalışmayla elde edilmez, Allah vergisidir. Ayrıca firâset karşısında nefsin ve aklın şek ve şüpheye düşmesi ihtimali yoktur. (Kuşeyrî 1991: 393.) Kâşânî de

firâseti tarif ederken firâset sahibinin idrak edilemeyen şeyleri akıl gücüyle veya istidlal yoluyla değil, sırrı vasıtasıyla bedihi olarak idrak ettiğini söylemektedir. (Kâşânî 2004: 433)

Mustafa bin Bâli'ye göre de şer'î firâset Peygamberlerin ve velilerin firâsetidir. Çalışmakla elde edilmez. Allah vergisidir. Bu firâsetle elde edilen bilgiler hata ve yanlıştan uzak kesin doğrudurlar. Konu eserde şöyle anlatılmaktadır:

“Şer'î firâset odur ki; firâset sahipleri bir kişiye basiret gözüyle baktıkları zaman kişinin ahlâk ve tavırlarındaki gizli açık her şeyi ayan beyan görürler. Bunlar kişilerin dış görünüşlerine ve emarelerine iltifat etmezler. Bu yönden, firâset seçkin peygamberlerin firâseti ve müslüman velilerin de kiyâsetidir. Bu firâset tan yerinin ağarması gibi hatalardan arı ve kesin doğrudur. Bu firâsetin, günün aydınlığı gibi hatalardan uzaklığı açıktır. Ayrıca bu firâset insanın sonradan öğrenebileceği bir şey değildir; Allah vergisidir.” (7a)

Bu konuda yukarıda firâsetin delilleri arasında zikredilen Hz. Ömer ve Hz. Osman hakkında anlatılanlar Şer'î Firâset için verilebilecek örneklerdendir. (10b-11a) Ayrıca Hz. Ali için de benzer örnekler vardır. Bu konuda birçok firâset kitabında anlatılan İmam Şafi'î ile İmam Muhammed arasında geçen olay ise en meşhurlarındandır. Buna göre;

İmam Şafi'î ve İmam Muhammed Şeybani bir gün Mescid-i Beytü'l-Haram'da otururken bir şahsa nazar ederler. Bir miktar baktıktan sonra İmam Muhammed “Firâsetime göre bu adam neccar(marangoz) olmalı” der. İmam Şâfi'î de biraz nazar ettikten sonra “Benim zannımca bu adam haddad(demirci) olmalı” der. İki sağlam nazar birbirine muhalefet edince söz konusu adamı çağırarak sorarlar. Adam da önce haddadlık yaptığını şimdi ise marangozlukla uğraştığını söyler. (11b-12a)

Ayrıca Mevlana Lutfi hakkında da dikkat çeken bir olay anlatılır: Mevlana Lutfi Bursa şehrinde müderrisen o memleketin eski bir âdeti gereği yaz mevsiminde serin hava için yaylaya çıkarlar. Bir gün her tarafı cennet gibi olan bahçeleri ve akan nehirleri seyretmek için dostlarıyla oturur sohbet ederler. Bu sırada köylü bir adam görünür. Heybesini boynuna asmış ağır ağır nehir kenarına sürdüğü atını sulayıp üzerine binmeye hazırlanırken Mevlânâ bir saat düşündükten sonra etrafındaki dostlarına, o şahsın İnegöl kasabasından olduğunu; hayvanını kaybetmiş onu sormaya geldiğini söyler. Yine bir saat düşündükten sonra adının da Sevündük olduğunu, bir miktar düşündükten sonra da heybesinin içinde yarım ekmek, bir parça peynir ve üç tane de soğan olduğunu söyler. Meclistikiler bu kişiyi tanımadığı halde Mevlana'nın bu şekilde hükümler vermesine şaşırırlar ve ardından adamı çağırıp sorduklarında, adam İnegöl'den olduğunu, hayvanını kaybettiğini onu aramaya geldiğini, adının da Sevündük olduğunu söyler. Heybesindeki azığını sorunca da, fukara azığı diyerek yarım ekmek, bir parça peynir ve üç baş da soğanı çıkarır. (12a-b)

2.2.2.Hükmî Firâset

Hükmî firâset şer'î firâsetten ayrı olarak tecrübeyle ve çalışmayla elde edilen ve başkasına da öğretilen firâsettir. Bu anlayış İslâm âlemine İslâm öncesi kültürlerden geçmiştir. Aristo'ya mal edilerek Yuhanna b. Bitrîk tarafından Arapça'ya tercüme edilen *Kitâbü's-siyâse fî Tedbîri'r-Riyâse (Sırru'l-Esrâr)* adlı apokrif (kaynağı belirsiz) eser İslâm toplumundaki bu tür firâset anlayışını geniş ölçüde etkilemiştir. (Uludağ 1996: *Firâset*, DİA, C.13, 116)

Mustafa bin Bâli de eserinde hükmî firâseti kişinin zahirî hallerinden; onun gizli ahlâkından görmediği, işitmediği ahlâk ve sıfatları hakkında firâset ve kiyâset ölçüleriyle çıkarımlarda bulunup hükmetmesidir, diye tarif ediyor. Bu ilmi eğitimle ve kitaplardan araştırılarak öğrenmek mümkündür. Müellif bu eserini bu yüzden kaleme almıştır.

Bununla birlikte hükmî firâset sonucunda verilen hükümler “zann-ı gâlip” üzere olup kesin değildir. Hâlbuki şer’î firâsette hükümler ilhamla yani “kuvve-i kudsiyye” ile verildiği ve Allah vergisi olduğu için şüphesizdir, kesindir.

Ehl-i firâset ise bazen firâset-i şer’iyye gibi kuvve-i kudsiyye ile bazen de firâset-i hükmiye gibi delil ve hallerle hükmeder. (13a)

2.3. Firasete Yakın Olan İlimler

Firâset şer’î ve hükmî olmak üzere ikiye ayrılır. Ayrıca hükmî firâset de kendi arasında bölümlere ayrılır. Bunlardan ilki ilm-i kıyafettir.

2.3.1. İlm-i Kıyafet

Arapça *kayf* kökünden türeyen kıyâfet kelimesi *iz sürüp gitmek, takip etmek, peşi sıra gitmek* anlamına gelir. Kelimenin Türkçe’de ve Farsça’da ayrıca *kılık kıyafet, elbise, şekil, görünüş* mânaları da vardır. Eskiden Arabistan’da yerdeki ayak izlerine bakarak iz sahibi hakkında bazı tesbitlerde bulunan, kişiler arasındaki benzerliklerden, özellikle ayak benzerliklerinden akrabalık derecesini belirlemeye çalışan kimselere *kâif* denmekteydi. İlm-i kıyafet zamanla bir bilim dalı halinde gelişmiştir. İnsanın görünen dış özelliklerine bakarak görünmeyen iç özelliklerini anlamaya çalışan kimseye de *kâyif* veya *kıyâfet-şinâs* denilmiştir. Arapça’da *firâset* kelimesi de *iz sürmek, birinin arkasından gitmek* anlamına geldiğinden Arap âlim ve edipleri kıyafet yerine daha çok firâset kelimesini kullanmışlardır. Halbuki bilim dalı olarak kıyafet firâsetten daha dar bir alanı kapsar. (Mengi 2002: *Kıyâfetnâme*, DİA, C. 25, 513)

Nev’î’ye göre kıyâfet, insanın bazı uzuvlarının durumlarından, renginden, dış görünüşünden hareketle, onun hakkında iyiliği veya kötülüğüne dair bir takım hükümlerde bulunmaktır. (Unan 2000: 257-266)

Taşköprizâde ise kıyafet ilminin nesep, doğum ve diğer durumlarda iki şahsın bütün organlarındaki benzer ve ortaklıklardan istidlalde bulunma olduğunu söyler. Bu ilim Araplardan Benî Müdlic kabilesine mahsustur ve eğitimle öğrenilmez. Bu ilmin hikmetinin peygamber soyunun korunması için olduğuna inanılmaktadır. Bazılarına göre ise bu ilim Arapların dillerini korumaları için onlara verilmiştir. Böylece hem onların hem de peygamber soyunun kötülüklerden ve fesattan korunmuş olacağı söylenir. (Taşköprizâde 1313: C.I, 379-380)

Mustafa bin Bâlî İlm-i kıyafeti Kıyafet-i Beşer ve Kıyafet-i İsr diye ayrıca ikiye ayırır.

2.3.1.1. Kıyafet-i Beşer

Bu ilimle *kâyif* olan kimse sadece insanın derisine bakarak nesebinin asaletini anlayıp bazılarının ecdadının karakterleri hakkında hüküm verip neseplerinin sahihliğini kesin olarak belirler. Neseplerinden şüphe edilen çocukların sadece derilerine bakarak, hiçbir şekilde tanımadığı halde, anne ve babalarını, anne ve babalarına bakarak da çocuklarını kesin bir şekilde tayin edebilirler. İşte *kâyif* olan kimsenin, insanların sadece derisine ve diğer azalarına bakarak hüküm vermelerine kıyafet-i beşer adı verdiler. Aslında bu sanatın sırrı tıp ilminde vardır. Zira evlat ile ebeveyn arasında münasebet ve benzerlik gerekir çünkü *evlat babasının sırrıdır* mazmununu herkes bilir. Ancak bazen benzerlik zahiri yönlerde olur ilk bakışta herkes de görür. Bazen de benzerlik gizli yönlerde olur. (15a)

Bu ilmin Araplar arasında Kinane’den, meziyetli kabile olan Müdlic kabilesine mahsus olduğu ve babadan oğula geçtiği ve nesep tespitinde bu kabilenin güvenilir olduğu söylenmektedir. Eski büyük fıkıh âlimlerinin çoğu nesep tashihinde o kabileye itimat etme konusunda ittifak etmişlerdir. Çünkü bu kabile bu sanatın bütün inceliklerine vakıf olduklarını göstermişlerdir. Hatta bununla ilgili olarak Peygamber Efendimizin adı geçen kabileden Mücezziz adlı kayife Hazret-i

Zeyd'in nesebini doğrulatması anlatılır: Adı geçen kabilenin meşhur kayiflerinden Mücezziz bir gün peygamberimizin huzuruna çıkar. Peygamberimiz onu hemen Hazret-i Üsâme ve babası Zeyd'in yanına götürür. Her ikisi de bir örtü altında uyumakta ve dışarıda sadece ayakları görünmektedir. Mücezziz bakar bakmaz *bu ayaklar birbirindedir* der. Yani Zeyd (r.a.) ve Üsâme (r.a.)'ın baba-oğul olduklarını söyler. Böylece Peygamberimizin bir sürü iltifatına ve ihsanına mazhar olur.⁹ (15a)

2.3.1.2.Kıyafet-i İsr

Kıyafet-i isr için Taşkörpizade *ilm-i kıyafet dahi derler* diyor. Bu ilim ayak ve tırnak izleri üzerinedir. Bu ilmi bilmenin çok faydası vardır: Kaçan esir ve köleleri, kaybolan çocuk ve hayvanları arayıp bulmada, av hayvanlarını ve düşmanı takip etmede faydası ortadadır. Bu ilimde görme, hayal ve hafıza gücü çok önemlidir. Hatta bu ilmi bilenler ayak izinin yaşlıya mı gence mi ait olduğunu da bilirler. (Taşkörpizâde 1313: C. I, 379-381)

Kıyafet-i isr, büyük ve küçükbaş hayvanların ayak, tırnak ve pençelerinin ve insanların ayak izlerinin eserleri ve şekilleri üzerinedir. Kıyafet ehli bu izlerin yaşlıya mı gence mi, kadına mı erkeğe mi ait olduğunu; ne tarafa gittiğini, hangi vasıtayı kullandığını izlerinden istidlal ederek arayıp bulur. Özellikle toprağı ince olan yerlerde ne kadar hafif de bassa görülür. Türkçede ise buna *iz izlemek* denir.

Bu sanat, sahiplerine tehlikeli yollarda giderlerken ıssız çöllerde ve bilinmeyen yollarda rehber olurlar. Ve bazen askerlerin uçurum ve tepelerde yolunu kaybetmelerinde onlara delil olur ve onlar bu sayede kaybolmak ve helak olmaktan korunurlar. Ve yine efendisinden kaçan asi köle ve hizmetçiler ve sık sık hayvanlarını kaybedenlere bu sanatın çok faydası vardır.

⁹ (5321)- Hz. Aişe (radıyallahu anhâ) anlatıyor: "Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) (bir gün) yanıma mesrur olarak girdi, yüzünün çizgileri parlıyordu. "Hani, Mücezziz el-Müdlîci var ya, az önce, Zeyd İbnu Harise ve Üsâme İbnu Zeyd'e baktı da: "Şu ayaklar var ya (aralarında öyle benziyorlar ki) sanki birbirlerinden hasıllar" dedi" buyurdular." [Buhârî, Fezailu'l-Ashab 17, Menakıb 23; Feraiz 31; Müslim, Rada 38, (1459); Ebu Davud, Talak 31, (226), 22687; Tirmizî, Vela ve'l-Hibe 5, (2130); Nesâî, Talak 51, (6, 184).]

Açıklama:

1- Kâife, kâif'in cem'idir. Kâif benzerlikleri bilen, iz takip edip, izleri ayıran, teşhis eden kimsedir. Kâiflik Araplarda cari bir âdetti. Hz. Ömer'in de kâif olduğu rivayet edilmiştir. İz takibi ve benzerliklerle meşgul olup yorum yapma işine kıyafet denir. Bu sahada yazılan eserlere Osmanlılar döneminde kıyafetname denmiştir.

2-Mücezziz el-Müdlîci kâifti. Cahiliye devrinde savaşlarda esir ettiği kimselerin alnını çizip salıverdiği için Mücezziz denmiştir.

3-Hadis, muhtelif şekillerde rivayet edilmiştir. Farklı rivayetlerin açıklamalarına göre, Üsâme İbnu Zeyd koyu siyahi idi. Baba Zeyd ise pamuktan da beyazdı. Üsâme'nin annesi Ümmü Eymen de siyahi idi. Üsâme ile babası Zeyd arasındaki renk farklılığı sebebiyle bazı dedikodular vardı. Resulullah bu durumdan üzülmekteydi. Bir gün, Mücezziz el-Müdlîci, Resulullah'ın yanına girer. O sırada Zeyd ve Üsâme bir kadife örtü altında yatmaktaydılar. Örtü baş taraflarını örtse de ayakları açıktaydı. Mücezziz, onları tanımadan: "Bu ayaklar (renk farkına rağmen) birbirlerine çok benziyorlar. Sakın birbirlerinden hasıl olmasınlar?" diyerek aralarında kan karabeti bulunacağı hususunda kanaat beyan etti.

4-O devirde sözlerine itibar edilen kâiflerden birinin bu teşhisi, Resulullah'ı ziyadesiyle memnun eder. Hadisin kaydedilen veçhinde bu memnuniyetin derecesi ifade edilmiş ise de, bir başka veçhi de burada kayda değer. Buna göre Resulullah Hz. Aişe'ye gelince: "el-Müdlîci'nin Zeyd ve Üsâme hakkında ne dediğini işitmedin mi? Onların ayaklarını (yan yana) görünce: "Bu ayakların bazıları diğer bazılarından hasıl olmuştur" dedi" der.

4- Hadisten bazı faydeler çıkarılmıştır:

* Bir kimsenin yüzü görülmeden hakkında şahadette bulunulabilir.

* Kişinin oğlu ile birlikte bir örtü altında yatması caizdir.

* Töhmetsiz olmama halinde, şahidlik talep edilmeden şahadette bulunan kimsenin şahadeti kabul edilebilir.

* Hevadan selamet halinde, hakim, ihtilaflı meselede hak ortaya çıkınca sevinç izhar edilebilir, caizdir.

* Kâiflerin beyanıyla amel edilebilir.

(Canan: Kütübü Sitte, C. 15, 119-120) Ayrıca bak. Muhammed Fuâd Abdülbâki(2007); (çev. Abdullah Feyzi Kocaer); Müttefekun Aleyh Hadisler, Hüner Kitabevi, Konya, 958 numaralı hadis, 292). www.darulkitap.com

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

Ayrıca bu ilim sadece insanlara mahsus değildir, hayvanlarda da vardır. Nitekim Mustafa bin Bâli'nin anlattığı bir olay çok ilginçtir: Bir tarihte büyük bir kabile Harezmi bölgesinde giderken ıssız ve korkunç bir çölde yolumuzu kaybettik. Ne kadar uğraştıkça da yolumuzu bulamadık. Her ne tarafa dönsük zor ve talihsizlikle karşılaşılırdık. Artık insanlardan ve yaşamadan ümidimizi kesmiş tam bir ümitsizlik içinde idik. Sıkıntımız haddi aşmıştı. Sonunda bütün kervan ehlinin ittifakıyla, ömrü şehirlerden şehirlere seyr ü seferle yollarda geçen ve yollarda birçok bela ve musibet çeken yaşlı bir devenin yularını boynuna bağlayıp bütün kabile onu takip etmeye karar verdik. Dağdan dağa sahradan sahraya bazen aşağıdan bazen yukarıdan bazen kolay bazen zorlukla menziller geçtikten sonra ansızın bir şehre ulaştık. Allah'ın yardımına sonsuz şükürler ederken hayvanın da bu his ve idrakine çok şaşırarak sağ salim yolumuzu bulduk. (15b-16a)

2.3.3. İlm-i İrafet

Şu anda meydana gelen bazı olaylardan hareketle gelecekteki olaylar hakkında akıl yürütmektir (Uludağ 1996: *Firâset*, DİA, C.13, 116). Nev'î, Netâyicü'l-Fünûn'da irafet için *su dolu kadeh, kurs-ı âfitâb ve cirm-i billûr gibi bazı berrak nesnelere bakarak, bunlarda cinlerin görüldüğünü iddia etmek ve gaybdan haber vermektir* (Unan 2000: 257-266) demektedir. Taşköprizâde de Mevzuatü'l-Ulûm'da "Şu andaki olaylardan gelecekte olacak olaylara istidlalde bulunmaktır. Ancak bu olaylar arasında, münasebet ve gizli benzerlikler veyahut ihtilat veya irtibat dolayısıyla veya ikisi de bir tek emrin malulü olmak bakımından veyahut halde bulunan şey gelecekte olana illet olmak bakımından ilişki olmalıdır." der. Bu konuda Mustafa bin Bâli'nin eserinde anlattığı İskender ile dokumacı kadın hakkındaki bir olayı Taşköprizâde de anlatır ve uzun uzadıya daha farklı bilgiler de verir. (Taşköprizade 1313: C. I, 384-388)

Mustafa bin Bâli ise eserinde konuyu fazla uzatmadan bu hikâyeyle bitirir:

Ehl-i irafet, bazı hadiselerden, aralarında gizli bir münasebet veyahut benzerlik olan başka hadiseler hakkında istidlalde bulunurlar. Nitekim anlatılır: İskender Arap beldelerinde bir şehri ele geçirdi. İrafet ile tanınan bir dokumacı kadın kaftanlık bezler dokuyordu. İskender heybet ve azametle yürüyünce ülkenin padişahına dedi: "Ey kadri yüce padişah! Lütuf ve ihsan sahibi Allah seni ihsanıyla destekleyip yakın bir zamanda yeni bir hükümdar ve dünyanın bir ucundan diğer ucuna olan en geniş tarafları olan toprakları *Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık* (Sâd/38:26) ayeti hükmünce verir ve kuşandırır." Az zaman geçmeden genç padişah etrafıyla geldi. Hatun irafe etti: Ey talihli padişah sakın gafil olma ki devletinin yıldızı batıp İskender gazap ederek senin memleketini ele geçirir zor ve eziyetle saltanatını elinden alır. Bunu duyunca padişah çok hiddetlendi. Bunu gören kadın "Ey padişah gazap ve hışmandan kendini kurtar. Şüphesiz ki nefisler alametlerle birçok hallere vakıf olur. Zira İskender bu makamdan geçtiği zaman ben bezimin enini boyunu tahmin ediyorum. (Yani artık vefat etmiş olurum.) Ne zaman ki padişah gitti bezimden elimi çektim kesmekle meşgul idim." Gerçekten ne dediyse az zaman sonra gerçekleşti. (17a)

2.3.4. İlmü'l-Hutûti Eküff ü Akdâm

İlmü'l-hutûti eküff ü akdâm insanın el ve ayağında bulunan çizgilerle o şahsın halleri için çıkarımda bulunma ilmidir. Bu çizgilerin uzunluğu ve kısalığı, kesişmesi ve aykırılığı ve arasının darlığı ve genişliği ile çeşitli şekiller peyda olmasından firâset sahipleri birçok deliller çıkarmaktadır. Bu hatları taşıyanlar hakkında bazen uzun ömür, zenginlik ve kolaylık, bazen fakirlik, sağlık ve mutluluk ve bazen de hastalık ve şikâyet hükmü vermişlerdir. Nitekim Arap şairlerinden A'şâ kendini zararlar korkutanları azarlayarak şöyle demiştir:

Elümün ayâ ve esrârına sen eyle nazar

Bilesün tâ ki va'îdünden irer baña zarar

Turkish Studies

Mustafa bin Bâlî'ye göre bu ilmin Hint ve Araplar arasında kullanımı yaygın ve çok meşhurdur. Hatta bunun için bazı kitaplar da vardır. Bunlar insanın el ve ayaklarını çeşitli şekillerle tasvir edip her birinin alametlerini yanında yazmışlardır. O kitaplara bakıldığında adı geçen alametler bilinince her birinin iktiza ettiği vasıflar ve ahlâk geniş bir şekilde anlaşılır. Müellife göre bu kitapların varlığı ve yüksek pahalarla da satılması bunları alanlara bu ilmin çok faydası olduğunun delilidir. (17b)

2.3. 5. İlmü'l-İhtilâc (İhtilâc-nâme-Segirime İlimi)

Bu ilim insanın organlarında görülen seğirime ve çarpıntı gibi durumlardan hareketle ilerde meydana gelecek olaylara dair sonuç çıkarmadır. Nev'î, ihtilac'ı *insanın bazı uzuvlarının hareketinden çeşitli hadiselerin zuhurunu haber vermek*, diye tarif eder. (Unan 2000: 257-266) Mevzuatü'l-ulûm'da ise insan azasının baştan ayağa kadar seğirimesinin kendine vaki olacak bazı hallerine delalet edebileceğinden; ancak bu ilmin delillerinin zayıf, güvenilmez ve anlaşılmaz; bu konuda yazılan kitapların faydasızlığından söz edilir. (Taşkoprizâde 1313: C. I, 389)

Mustafa bin Bâlî ise bu ilmin adını vermemekle beraber kurallarının belli olmadığını söylemektedir. Bu, eskilerin denemelerinin sonucu elde ettikleri tecrübelerden rivayet edilen haberlerdir. Mesela gözbebeğinin etrafında oluşan seğirime ve çarpıntı gibi insan bedeninde ortaya çıkan hallerdir. Bunların her birinden özel hükümler çıkarılmaktadır. (18a)

Kâtip Çelebi de Keşfü'z-Zunûn adlı eserinde bu ilmin firâset ilminin dallarından olduğunu söylemektedir. Şeyh Davud el-Antakî de tezkiyesinde seğirimenin bedenini istek dışı hareketi olup buhar veya buharlaşmış gıdadan dolayı şekille ilgili bir patlama olduğunu, doğanın gücü yettiği zaman ortaya çıktığını, seğirime sırasında vücudun durumunun genel ve özel olarak deprem sırasındaki yerin durumu gibi olduğunu söylemektedir. (bak.Keşfü'z-zünûn 2012:77)¹⁰

2.3. 6. İlmü'l-Ektâf

Bu ilme *şâne-i kûsfend* de denilir (Seğirname 2010: 11) keçi ve koyunun kürek kemiğine bakıp savaş, barış, kıtlık ve bolluk konusunda bir sonuç çıkarmaktır. (Uludağ 1996: *Firâset*, DİA, C.13, 116) Keçi ve koyunun kürek kemikleri güneşe tutularak üzerindeki çizgi ve şekillerden dünyada savaş, kıtlık, bolluk çıkıp çıkmayacağına dair hallere işaretler çıkarmaktır. Bu ilimde cüz'î işlerden ziyade küllî işlerle ilgili çıkarımda bulunurlar. Nazar ettikleri kürek kemiğinin levhasını, pişirmeden önce alır evvel yere bırakır daha sonra da alıp bakarlar. Onun üzerindeki farklı durumlarından yani parlaklık veya bulanıklığından ve kırmızılığı veya yeşilliğinden âlemde olacak olan kıtlık ve bolluğa, savaş veya barışa, kimin galip kimin mağlup olacağına dair hükümler çıkarırlar. Kemiğin dört bir tarafı ise dünyanın dört tarafını temsil edecek şekilde tespit edilmiştir. Çıkarılan hükümleri de işaretli yerlerin temsil ettiği yere nispet ederlerdi. (18b)

Bu ilim Hz. Ali (kv) 'ye nispet edilmektedir. (Taşkoprizâde 1313: I, 378)

¹⁰ Ayrıca bk. Wladzimirz Zajackowski(1967); Zwei Türkische Surkugsbücher. (Segir-nâme), *Folia orientalia-Tome, XIII*, Krakow, s. 89-109.

M. Kemâl Özergin(1967); Eski Bir Seğir-nâme, *Türk Folklor Araştırmaları*, C.10, S.211, s. 4331.

Arif Özer(1969); Türkçe İki Seğir-nâme Kitabı Üzerine, *Türk Kültürü*, C.7, S.77, Mart, s.48.

Halil Ersoylu(1989); Seğir-nâme, TDAY-Belleten 1985 (Ankara 1989), s.27-48.

Mustafa Tatçı(1997); Türk Edebiyatında İki Tür: Seğir-nâme ve Çın-nâme, *Edebiyattan İçeri*, Akçağ Yayınları, Ankara, s.520-530.

Yusuf Ziya Sümbüllü(2010); Seğirname, Fenomen Yayıncılık, Erzurum.

----(2010); Balkanlardaki Osmanlı Mirasına Örnek Bir Eser: Seğir-name, *Hikmet İlmî Araştırmalar Dergisi ADEKSAM-Gostivar-Makedonya*, (Mays 2010), S.15, s.40-50.

2.3.7. İlm-i Nüzûlü'l-Gays

Bulut, gök gürültüsü ve şimşegi araştırıp yaz ve kışta yağmurun yağıp yağmayacağına dair çıkarımda bulunma ilmidir. İnsanlar arasında bu ilimde ihtisas sahibi olanlar Araplardır. Zira onların yağmura ihtiyaçları çoktur. Bundan dolayı bu ilim onlarda birçok tecrübe ile ortaya çıkmıştır. Zira onlar dağ ve tepelerde yerleşmiş olup geçimleri ziraat ve meracılık olduğundan bu sanata önem vermişlerdir. Bundan dolayı şimşek ve bulutların halleri hakkında tam bir bilgi sahibidirler ve her şekilden ayrı bir anlam çıkarırlar. Bu değerlendirmeler bulutların ya mevzileri ya inceliği ve kalınlığı veya renk ve lefafeti hasebiyle olur. Bazen de rüzgâr ve şimşek ile çıkarımda bulunulur. (Taşkoprizâde 1313: C. I, 382-383) (19a)

Bununla beraber bu ilimle çıkarılan hükümler her zaman doğru olmaz. Hatta çoğunda yanlış olur. Yıldız ilmiyle hareket edenlerde bile hatalar olduğuna göre bu ilimde de hatalar olması normaldir. Mustafa bin Bâlî konuyla ilgili olarak Peygamberimizin bir hadisini de zikrettikten sonra bir olay anlatır:

Anlatıldığına göre Mağrip diyarında bir şehirde yıldız ilminde derin bilgisi olan iki kişi araştırıp aralarında bu ilmin bilgileri çerçevesinde tartışıp sonunda o sene hiç yağmur yağmayacağı kararında ittifak ederler. Güzel bir günde şehre yakın yüksek bir tepeye çıkarlar. Onlar bu inançla aralarında sohbet ederlerken bir köylünün dağdan odun yüklü merkebini kırbaçlayarak şehre doğru hızla gittiğini görürler. Ona acelesinin sebebini sorunca o da “korkarım ki şiddetli bir yağmur yağacak büyük bir sel olup şehre girmemizi engelleyecek” der. Adamın bu sözüne kahkahalarla güldükten sonra gök biliminden haberi olup olmadığını sorarlar. Adamcağız da “ilm-i felekten haberim yok ama eşeğimden tecrübe ettiğim bir delilim var ki o olduğunda adetullah gereği yağmur yağar” diye cevap verir. Ardından da bu alametleri anlatır ve hemen aceleyle yola düşer. Onlar da alay etmekle meşgulken aniden büyük bir yağmur başlar ve bu adamlar şehre gidemezler. Olanlar karşısında Allah’a tövbe edip her şeyi Allah’ın kudretine havale ederler. (20b)

2.3.8. İlm-i Riyâfe

Yer altındaki suları arayıp bulma ilmidir. Bu ilim sayesinde bir yerde suyun var olup olmadığını, varsa ne kadar derinlikte olduğunu; toprağı koklayarak, orada yetişen bitkilerin türlerinden, canlıların hareket tarzlarından hareketle; bildikleri söylenir. Bu ilmin sahibinde mükemmel bir his ve kuvvetli bir hayal gücü lazımdır. Bu ilmin faydası açıktır. Zira bütün arazide yüksek dağ ve mekânlarda ve vadilerin içinde nehirlerin olması az vaki olur. Bu ilimde o yerin toprağının durumu, renk ve özellikleri, dağlık mı, taşlık mı milli mi olduğu tam olarak bilinmelidir.

Ayrıca bu ilmin, amacı suyun varlığını bilmek olduğundan firâset ilminin teferruatından; yer altını kazıp suları yeryüzüne çıkarmak bakımından da mühendisliğin teferruatından olduğu da unutulmamalıdır. (Taşkoprizâde 1313: C. I, 381-382)

Bu ilimle su mühendisleri dağ ve ovalarda yerin derinliklerine ulaşır zahirde su sızmazken ab-ı hayat gibi suları çıkarırlar. Böylece dağların dibindeki vadi ve susuz çöllere akıtıp ve *her şeyi sudan yarattık* (Enbiyâ/21:30) ölçüsüne göre ölümlerin dirilmesi ve bitki ve çiçeklerin bitmesiyle herkese faydalı olurlar. Bu ilmin belde ve nahiyeleri imar etmekte büyük yararı vardır. Zira dağların tepelerinden vadilerin içine kadar her yerde su çıkarılmaz. Öyle yerlerde yerin derinliklerinden yeryüzüne su çıkarmaya ihtiyaç vardır. Bu sanat sahibine de mükemmel bir his ve kuvvetli bir hayal gücü lazımdır. Bu sanatın medarı, toprağın özelliklerini ve rengini bilip taşlı ve kumlu yerleri birbirinden ayırabilmektedir.

2.3.9. İlm-i İstinbâtü'l-Ma'âdin

Madenlerin önce yerinin belirlenmesi daha sonra da çıkarılması ilmidir. Zira cevherler dağların derinliklerinde ham halleriyle ve karışık bir şekilde bulunurlar ve gümüş ve altına ve

diğerlerine elbette bazı alametler gerektir. Böylece bu sanata talip olanlar dağların damarlarındaki maden alametlerini tanımakla hammaddenin var olup olmadığına da karar vermiş olurlar. Ta ki dağların derinliklerinde olan filizlerini bulabilsinler. (Taşköprizâde 1313: C.I, 382) (21a-b)

Bu ilimler Mustafa bin Bâlî'ye göre ilm-i firâsete yakın ilimlerdir. Birçok firâset-nâmeğe göre ise kıyafet ilminin alt dallarındandır.

III. Bölüm

1. Firaset İlminin Tarihî Gelişimi

Arapların ilm-i kıyafet anlamında kullandığı ilm-i firâsetin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Zira gaybı bilmek ve geleceğe ait işlerden haberdar olmak istemek insanın en büyük zaafıdır.

Yazılı eski belgelere göre, eski Çin, Mısır, Hint, Roma, Yunan ve Bâbillilerde bu ilmin kolu olan ilm-i kıyafetle yani batılı ifadeyle fizyonomi ile ilgili sistematik olmasa da bazı faaliyetlerin yapıldığı, ayrıca bu konuyla ilgili çeşitli fikirler serdedildiği ve eserler yazıldığı da bilinmektedir. Bunlarda ilk yüz okuma faaliyetlerinin Çin'de başladığından ve Babil'de de tikleri araştıran ve bunları yorumlayan sokak yorumcularının varlığından bahsedilir. (Deniz 2004) Mustafa bin Bâlî de eserinde "Bu 'ilmüñ diyâr-ı Hind ü 'Arabda isti'mâl ü işti'hârı artuktur"(17b) diyerek bu konuyu dile getirir. Aristoteles de Politika adlı kitabında Yukarı Libya'nın bazı halklarının ortaklaşa kullanılan kadınların çocuklarının kimden olduğunu tespit etmede bu ilmi kullandıklarını söylemektedir.(Aristoteles1990:34) Batı'da ise ilk olarak milattan önce yaşamış olan Hipokrat insanları tiplerine göre ayırmış ve onları tedavi etmede bu ilimden yararlanmış. Dolayısıyla milattan önce II. Yüzyılda yaşayan Eflatun, Galien, İladus ve Aristo'nun bu konuyla ilgilendikleri bilinmektedir. (Çelebioğlu 1998: 227-228)

Resimle şahsiyet tespitine dair Keşfüzzünûn'da geçen bir olayı Mustafa bin Bâlî de anlatmaktadır: "Firâset ilminde üstat olan İflimun (Polemonis, Philemon) adında birisi, insanın terkinde ahlâkına dair delil getirebileceğini iddia etmiştir. Bukrat'ın talebeleri bunu imtihan etmeyi düşünürler. Bukrat'ın bir resmini yaparak İflimun'a verirler. İflimun, resim üzerinde derin derin düşünür ve - Bu resmin sahibi zinaya düşkün birisidir- der. İflimun onun kim olduğunu bilmemektedir. -Yalan söylüyorsun. Bu Bukrat'ın resmidir- derler. İflimun, -Bukrat'a gidiniz, ona sorunuz, şüphesiz benim ilmimi tasdik edeceksiniz- der. Ona giderler, denileni söylerler. Bukrat da - İflimun doğru söylemiştir. Ben zinayı severim, lakin nefsim malik bir insanım- der. (Çelebioğlu 1998: 228)

Başka bir rivayet de şöyledir: Eflatun bir yüksek bir dağ tepesini mesken seçmiş, tepeye çıkan yolun başına da bir nakkaş görevlendirmişti. Bunlar kendisiyle sohbet etmek isteyen kimselerin suretlerini tasvir edip ona sunarlar, o da firâset gözüyle inceler, sohbete layık görürse kabul ederdi. (Ahlâk-ı Ahmedî 1256: 75)

Bu konuda yazılan eserlerden Aristo'ya ait olduğu iddia edilerek Yuhannâ b. Bıtrık tarafından Arapçaya çevrilen Kitâbü's-Siyâse fî tedbîri'r-riyâse (Sırru'l-esrâr) adlı, kaynağı belli olmayan eser ise İslâm toplumunda bu tür firâset anlayışını geniş ölçüde etkilemiştir. Rivayete göre Aristo bu eserde öğrencisi İskender'e öğütler vermiş, ona savaşta hangi tarafın galip veya mağlup olacağını önceden tahmin etmenin yollarını ve savaş tekniğini öğretmiştir. Bundan dolayı Müslüman hükümdarlar bu tür eserlere ilgi duymuşlardır. (Uludağ 1996: *Firâset*, DİA, C.13, 116) Ayrıca Ahlâk-ı Muhsinî'de Sâsânî padişahı Nûşirevân için hükemâ tarafından bir firâset kitabı yazıldığı ve Nûşirevân'ın bu kitaba bakarak hükmettiği anlatılır. (Çelebioğlu 1998: 229) (Ahlâk-ı Ahmedî 1256: 73)

1.1.İslam Dünyasında Firâset İlmî

Müslüman toplumlarında özellikle Araplar arasında firâset ilminin batıdan müstakil olarak geliştiği görülmektedir. Cahiliyet ve öncesinde firâset ilmiyle uğraşanlar kayıf olarak adlandırılıyor ve bunlara çok itibar ediliyordu. Bunlar insanın derisine bakarak insanın nesebi, asaleti, ahlâkî yapısı hakkında ve ayak izlerinden hareket ederek de iz sahipleri hakkında bazı hükümler çıkarıyorlardı. Özellikle neseplerinden şüphe edilen çocukların neseplerinin belirlenmesinde kayıflere müracaat ediliyordu. Kinane'den Müdlic kabilesi bu alanın uzmanı olarak kabul ediliyor ve bu ilmin babadan oğula geçtiği yaygın olarak söyleniyordu. Büyük fıkıhçılar da çoğunlukla nesep doğrultulmasında bu taifeyi güvenilir buluyorlardı. Hatta İslamiyet döneminde, Peygamberimiz bu kabileden Mücezzir adlı bir kayıf o zaman dedikodu konusu olan Zeyd ve oğlu Usame'nin neseplerini doğrulamıştır. Zira Zeyd siyah olmasına rağmen Üsame beyazdı. Rivayete göre, adı geçen kavmin meşhur kayıflerinden Mücezzir-i Kâıf adında biri, bir gün Peygamberimiz (a.s.)'in makamına gelir. Peygamberimiz de onu bir örtü altında uyuyan Hz. Üsame ve babası Zeyd'in yanına götürür. Her tarafları örtülüyken ayakları dışarıdadır. Ayaklarına bakan Mücezzir, derilerinin rengi farklı olduğu halde *bu ayaklar bu ayaklardandır* diyerek ikisinin baba oğul olduklarını tespit eder.

İslamî dönemde firâset alanında ilk yazılı örnekler Araplar arasındadır. Bu eserlerin bir kısmı müstakil eserler iken bir kısmı da çeşitli eserler içerisinde bir bölüm halindedir.

1.1.1.Arap Edebiyatında Firâset-nâmeler¹¹

Bu alanda İslâm dünyasında ilk eser yazanın İmam-ı Şâfi (150-204/767-819) olduğu rivayet edilir. Ancak *El-Kafâ* adlı bu eser günümüze ulaşmamıştır. (Yerdelen 1988: 50) Bununla beraber firasetle ilgili bazı eserlerin bu eserin çevirisi olduğu söylenmektedir. (Kâtip Çelebi 2012: C.3, 1096; Kıyâfetü'l-İnsâniyye 1999: 14) İmam Muhammed'le aralarında firâsetle ilgili anlatılanlar ise onun bu konuyla ilgili olduğunu göstermektedir. (11b)

El-Kindî (öl.III/IX. y.y. ortaları)'nin (Ş.Sâmî 1314: V, 3898), Yuhanna b. Bitrîk (IV./X. y.y.) (Süleymaniye Ktp., Ayasofya bl., Nr. 2457, 2890. Nuruosmaniye Ktp, nr. 4927) 'in ve Muhammed ibni Zekeriyâ Er-Râzî (240-320/854-932)'nin de (Saçaklızâde 2009: 221) konuyla ilgili eserleri vardır.

Fahreddin er-Râzî (544-606/1149-1206) 'nin *Kitâbü'l-Firâse*'si ise Arapça yazılmış firâset-nâmelerin en iyilerinden biridir. (Ş.Sami 1314: V, 3346). Muhyiddin ibnü'l-Arabî (560-638/1164-1240)'nin *Et-Tedbîrâtü İlâhiyye fî Islâhi'l-Memeleketi'l-İnsâniyye* adlı eserinin sekizinci bâbı (Konuk 1992: 215-240) ile *El-Fütühât-ı Mekkiyye* eserinin yüz kırk sekizinci bâbı firâset konusundadır. (El-Fütuhât 1990: 433-434)

İbn el-Ekfânî (öl. 749/1348) de *İkmâl el-siyâse fî ilm el-firâse* adlı eserinde firâset ilmini altyapısıyla beraber incelemiştir.¹²

1.1.2.Fars Edebiyatında Firâset-nâmeler

Fars edebiyatında firâset-nâmelerle ilgili olarak ilk akla Sasaniler döneminde İran hükümdarı olan Nûşirevân-ı Âdil (öl.579) 'in, filozofların hazırladığı firâset-nâmelerdeki hükümlere göre ülkesini yönetmesi gelir. Bunun için devrin ileri gelen bilginlerine bir firâset kitabı

¹¹ Kıyâfetname nüshalarıyla ilgili olarak özellikle Amil Çelebioğlu'nun Kıyâfe(t) ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî ile Erzurumlu İbrahim Hakkî'nin Kıyâfetnâmeleri adlı makalesinden, Cevat Yerdelen'in Yüksek Lisans Tezinden ayrıca Müjgan Çakır'ın Kıyâfet-Nâmeler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi adlı makale ve kaynaklar arasında yer alan diğer çalışmalardan yararlanılmıştır.

¹² Bk.Şükran FAZLIOĞLU; İbn el-Ekfânî'nin İkmâl el-Siyâse fî ilm el-Firâse Adlı Eseri, http://www.ihsanfazlioglu.net/Sukran_Fazlioglu/Ekfani-Firase.pdf

hazırlattığı ve ülkesini bu kitaptaki bilgilere göre yönettiği ve adaleti bu şekilde sağladığı rivayet edilir. Konuyla ilgili şöyle bir hikâye anlatılır: “Bir gün kısa boylu bir adam gelir birisinden şikâyetçi olur. Nûşirevân, firâset ilminin gereği olarak zulmün şikâyetçi olan kişiden kaynaklandığını zira boyunun kısa olduğunu, kısa boyluların da zalim olduklarını söyler. Bunun üzerine adam şikâyetçi olduğu kişinin kendisinden daha kısa olduğunu söyleyince Nûşirevân da tebessümle hakkı yerine getirir.” (Ahlâk-ı Ahmedî 1256: 73) (Yerdelen 1988: 53)

Ayrıca konuyla ilgili olarak Kemâleddîn Abdürrezzak Kâşânî (öl.730/1329) ’nin elde olmayan *Kıyâfet-nâmesi*; Derviş Abdurrahman Mîrek (VIII/XIV.y.y.) ‘in Sultan Ebû Saîd Bahâdır (öl.736/1335) ’a ithaf ettiği *Tuhfetü’l-Fakîr* adlı eseri; Sürûrî’nin Türkçeye çevirdiği Seyyid Ali Hemedânî (öl.786/1335)’nin *Zahîretü’l-Mülûk*’ünün beşinci bâbının sonları (İst.Ün.Ktp. T.Y. nr. 2671, Topkapı Müzesi Ktp.E.H.Bl. nr. 1351); Hüseyin Vâiz Kâşifi (910/1504) ’nin *Ahlâk-ı Muhsinî*’sinin bir bölümü sayılabilir.

1.1.3.Türk Edebiyatında Firâset-nâmeler

Türk edebiyatında firâsetten bahseden ilk eser olarak Bedr-i Dilşâd bin Muhammed Oruc’un, II. Murad’a ithaf ettiği *Murâd-nâme*’si kabul edilir. [bk.Adem Ceyhan(1997); Bedr-i Dilşâd’ın Murâd-nâmesi, I-II, MEB Yayınları, İstanbul; Çeleboğlu 1998: 141-150] Bununla beraber konuya ad vermeden değinen ilk eser eldeki İslâmî dönem ilk Türkçe eser kabul edilen Yusuf Has Hâcib’in Kutadgu Bilig (yazılışı: 462/1069-70) idir. Bir siyasetname ve nasihatname niteliğindeki eserde müellifin, değişik görevler için seçilecek şahıslar hakkında çeşitli değerlendirmeler yaparken firâset-nâme ölçülerinden yararlandığı görülmektedir. Buna göre insanın iyilik ya da kötülüğünü ve karakterini dış görünüşünden anlamak mümkündür. Hükümdarlar çevrelerinde böyle insan sarrafi kişileri buldurmalıdırlar. (Çavuşoğlu 2004: 44-45)

Nüshası elde mevcut olan ilk müstakil Türkçe kıyafetname ise Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî (853-909/1449-1503) ’nin manzum *Kıyâfet-nâmesi*dir. Kâtip Çelebi bu eserin İmam Şafii’den tercüme olduğunu söylemektedir. (Kâtip Çelebi 2012: C.3 1096)

Firdevsî-i Rûmî’nin Sultan II. Bâyezid (1481-1512) devrinde yazdığı *Firâset-nâmesi* (OM 1333: II, 359) yanında Şâbân-ı Sivrihisârî’nin 938/1531’de Damat İbrahim Paşa’nın emriyle kaleme aldığı manzum mensur karışık tercümesi de müstakil firâset-nâmelerdendir.¹³

İlyas ibni İsâ-yi Saruhanî (öl.967/1559-60)’nin (OM 1333: II, 18); Abdülmecid ibni Şeyh Nasûh (öl.973/1565)’un (OM 1333: I, 113); II. Selim (974-982/1566-1574) devrinde yaşayan Mustafa ibni Evranos’un (OM 1333: II, 49), 1003/1595’te Niğdeli Visâli’nin (OM 1333: II, 49)¹⁴ ve 1010/1601’de Seyyid Lokman Çelebi bin Hüseyin el-Ûrmevî el-Abûrî’nin eserleri¹⁵ adı zikredilmesi gerekenlerdendir.

Türkçe firâset-nâmelerin en meşhuru ise Erzurumlu İbrahim Hakkı (1115-1194/1703-1780) ’nın *Marifet-nâme*’sindeki bölümdür.¹⁶

¹³ Bk.Kenan BOZKURT(2008); Kıyâfet İlmi, Türk Edebiyatında Kıyâfet-nâmeler ve Şa’bân-ı Sivrihisârî’ninKıyâfet-nâmesi (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (D.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü) Diyarbakır, s.34. Bu eser dah sonra Türkçeye çevrilerek basılmıştır. Dımışkî(1290); Kıyâfetname, (çev.Salim Sadi), İstanbul, 47 s. (bk.Erkal:1999, 220)

¹⁴ Bk.Cevat YERDELEN(1988); Türk Edebiyatındaki Kıyâfet-nâmeler ve Niğdeli Visâli’nin Vesîletü’l-İrfân Adlı Kıyâfet-nâmesi, (Yayınlanmamış Y.Lis.Tezi),Erzurum.

¹⁵ Komisyon(1999); Kıyâfetü’l-İnsâniyye fi Şemâilî’l-’Osmâniyye, Tarihî Araştırmalar Vakfı, İstanbul.

¹⁶ Amil ÇELEBİOĞLU(1988); Kıyâfe(t) İlmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî İle Erzurumlu İbrâhim Hakkı’nın Kıyâfet-nâmeleri, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, MEB Yayınları, İstanbul, s. 225-262. Erzurumlu İbrahim Hakkı Hz.(2011), Mârifetnâme, Çelik Yayınları, İstanbul, s. 312-330.

Firâset-nâmeler arasında bunların yanında müellifi hatta adı bile belli olmayan Firâset-nâmeler de vardır. Bir kısmı müstakil kitap bir kısmı da hacmi az olduğu için bir mecmuanın içinde yer almışlardır.¹⁷

1.1.3.1. Türkçe Firasetn-âmelerin Genel Özellikleri

Burada Türkçe firâset-nâmelerden içeriğine ulaşabildiklerimiz hakkında bazı değerlendirmelerde bulunacağız.

Yukarıdakilerden anlaşıldığı kadarıyla İslâm âleminde müstakil bir bilim dalı olarak alınan Firâset ilmi Türkçede de telif ve tercüme halinde on sekizinci yüzyıla kadar artarak devam etmiştir. Bazen müstakil bir eserden yine müstakil bir eser olarak tercüme edilmiş bazen de eldeki bir eserin bir bölümü olduğu halde müellif tarafından geliştirilip genişletilerek müstakil ve telif bir eser niteliğine bürünmüştür. Bazen de bir eserin bölümü şeklinde eserlerde yer almıştır.

Türkçe firâset-nâmelerden aynı kaynaktan tercüme olanların çeşitli benzerlikleri içerdikleri görülmektedir. Her ne kadar aynen tercümeden ziyade ekleme ve çıkartmalarla eserler telif niteliği kazansalar da eserler arasındaki benzerlikler tamamen ortadan kalkmamakta bazen kuruluş bazen de içerikte bu benzerlikler hemen göze çarpmaktadır. Mesela, Sivrihisârî'nin eseri ile müellifi belli olmayanlardan Çorum İl Halk Kütüphanesi 3165 ve İzmir Millî Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü 1373/1'deki eserler kuruluş ve içerik itibariyle birbirine benzemektedir. Eserde geçen firâset âlimlerinin aynı harflerle rumuzlandırılmaları, kullanılan el resimleri ve eldeki çizgilerin adlandırılmalarındaki benzerlik bunun en açık delilidir. İçerikte de sadece bilgilerin hacim ve tasnifinde bazı değişiklikler söz konusudur. (krş.Bozkurt 2008; Türk 2007; Gülhan 2009)

Hamdullah Hamdî, Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Visâlî'nin kıyafetnamelerinde aynı yapıdaki organlar çoğunlukla iyi ve kötü huya işaret etmektedir. Bu kıyafetnameler arasındaki aşırı benzerlik bu yargıların kişisel olmadığını, bizim tespit edemediğimiz belirli ve sağlam bir kaynağa dayandığını göstermektedir. (Yerdelen 1988: 189)

Kimi kıyafetnameler ise bir eserin konuyla ilgili bölümünün yine bir eser içinde bir bölüm olarak yer alması şeklindedir. Eser Şeyh Baba Yusuf (öl.918/1512, İstanbul)'un Mevhûb u Mahbûb adlı eserinin içinde yer alan Nasihat-ı Dil-pezir başlıklı kıyafet-nâmesi İbn-i Arabî'nin Fütihat-ı Mekkiyye adlı eserinden istifade edilerek yazılmıştır. (Çakır 2007: 343)

Ayrıca bu eserler sadece mensur veya sadece manzum olarak kaleme alındığı gibi manzum- mensur karışık da olabilmektedirler. (Sivrihisârî'nin Kıyâfet-nâmesi, Manisa İl Halk Ktp. 1858/5 numaralı ve Kıyâfet-nâme-Hâzâ Risâle-i Kimyâ-yı Saâdet, İst. Ün. (Eski Eserler) Ktp. T. Y. Bl. nr. 4015. eser manzum-mensur karışımı kıyafetnamelerdendir.)

Yukarıda da görüldüğü gibi sayılan eserlerden bazılarının nüshaları elde yoktur. Sadece çeşitli kaynaklarda adları geçmektedir. Bir kısmı da müstakil eser olmayıp bir kitabın bir bölümü şeklindedir.

Bazı firâset-nâmelerin ise Türkçeye farklı kişiler tarafından ayrı ayrı zamanlarda tercüme edildiği de vakidir. Mesela Dımişkî'nin *Kitâbü'l-Âdâb ve's-Siyâse fi 'İlmi'n-Nazarî ve'l-Firâse* adlı eseri 1531'de Sivrihisârî ve 1290/1874'te de Salim Sadî tarafından tercüme edilmiştir.

Şeyh Ömerü'l-Halvetî'nin 1030/1620 tarihli *Kıyâfet-nâme*'si İmam Şafii'nin kıyafetnamesinin manzum çevirisidir. (Yerdelen 1988: 57) Ayrıca nüshası elde mevcut olan ilk müstakil Türkçe kıyafetname olan Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî (853-909/1449-1503)'nin

¹⁷ Bk. Abdülkerim GÜLHAN(2009); Müellifi Bilinmeyen bir Kıyâfetnâmeğe Göre Karakter Tahlili, Beden Dili, Kitabevi, İstanbul, s. 39-60. Gökhan TÜRK(2007); Anadolu Sahasına Ait Bir Kıyâfet-nâme Örneği Üzerine İnceleme, Yüksek Lisans Tezi Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

manzum *Kıyâfet-nâmesi* de Kâtip Çelebi'nin Keşfü'z-zünûn'una göre İmam Şafîi'den tercümedir. Gevrek-zâde Hâfız Hasan'ın (öl.1216/1801) *Firâset* adlı eserinin de aynı eserin çevirisi olduğu söylenmektedir. (Kıyafetü'l-İnsâniyye 1999: 14)

1.1.3.2. Türkçe Firâset-nâmelerin İçerik Özellikleri

Başta firâset-nâmeden bahsederken firâsetin Şer'î firâset ve Hükmi firâset olarak ikiye ayrıldığını; Şer'î firâsetin peygamber ve velilere has olduğunu, Allah vergisi olup öğrenilemeyeceğini; Hükmi firâsetin ise tecrübelerle dayanılarak elde edildiğinden başkaları tarafından da öğrenilebileceğini, onun da kıyafet, irafet, ihtilac gibi başlıklara ayrıldığını söylemiştik. Dolayısıyla eserler de kaleme alınırken genellikle bu başlıklardan hareket edilmektedir. Yani kimi firâset-nâme gibi genel, kimi de kıyafet-name, ihtilac-name, kef-name gibi özel alan adlarıyla adlandırılmaktadırlar. Bu adlandırmalar eserin kapsadığı alanla ilgili olarak seçilmektedir. Bu eserler içerik itibarıyla, genellikle firâsetin tanımı, kaynakları, türleri ve bazı kavramları; ardından da genel ya da özel alan uygulamaları üzerinde durmaktadırlar. Bazıları firâsetin sadece bir alanını değil birkaç alanını da ele alabilmekte, içinde kıyafetü'l-beşer yanında eller hakkında da bilgiler verebilmekte (Bozkurt 2008: 135; Türk 2007: 26) bazıları ise ayrıca beşer mizaçlarıyla ilgili bilgiler yanında milletlerin mizaçlarına da değinmektedir. (Mustafa bin Bâlî, Sivrihisârî, Avanzâde) Hacmi küçük olanlarda ise bu ayrıntıya girilmemektedir.

Mustafa bin Bâlî'nin eseri ise firâset ilmini teferruatlı bir şekilde ve akademik bir gözle ele alması bakımından diğerlerinden farklı bir yere sahiptir.

IV. Bölüm

1. Firâset İlminin Kullanıldığı Yerler

Geçmiş milattan binlerce yıl öncesine uzanan ve firâset ilmi her zaman toplumun her kesiminin ilgisini çekmiş bir alandır. Gerek siyasilere yol göstermek, gerek nesebi karışmış veya şüpheli kişilerin nesebini belirlemek, gerek hukuk, gerekse köle, cariye ve hizmetçi, memur alımı ve askerlik gibi toplumsal alanlarda verilen kararlarda etkin bir şekilde kullanılan firâset ilmi edebiyatın da ilgi alanına girmiş başlı başına bunu konu alan birçok eser kaleme alınmıştır. Batı ve İslâm âleminde bu tür eserlerin birçok örneklerine rastlıyoruz. (bk. Firâset İlminin Tarihî Gelişimi bölümü.)

1.1. Siyaset Alanında

Batı dünyasında antik çağlarda yaşayan Aristo'nun talebesi İskender'e *siyasi* kararlarında firâsetle ilgili tavsiyeleri bilinmektedir. Sâsânî padişahı Nûşirevân için hükemâ tarafından bir firâset kitabı yazılmış olduğu ve Nûşirevân'ın bu kitaba bakarak hükmettiği belirtilmektedir. (Çelebioğlu 1998: 228-229) (Ahlâk-ı Ahmedî 1256: 73)

1.2. Neseb Belirlemede

Firâset ilminin bir dalı olan kıyafet-i beşer ilmine vakıf olan kayifler insanların dış görünüşünden hareketle *nesepleri* hakkında kesin hüküm verirlerdi. Neseplerinden şüphe edilen çocukların sadece derilerine bakarak, hiçbir şekilde tanımadığı halde, anne ve babalarını, anne ve babalarına bakarak da çocuklarını kesin bir şekilde tayin edebilirlerdi. (Aristo 1990: 34) Bu konuda Kütüb-i Sitte'de geçen bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber'in Hz. Üsame'nin nesebi ile ilgili olarak fireset ilminden yararlandığını görmekteyiz. (15b-16a)¹⁸

¹⁸ Bk. İ. Canan: Kütübü Sitte, C. 15, 119-120. Ayrıca bak. Muhammed Fuâd Abdülbâki(2007); (çev. Abdullah Feyzi Kocaer); Müttefekun Aleyh Hadisler, Hüner Kitabevi, Konya, 958 numaralı hadis, 292. www.darulkitap.com

1.3.Hukukta

İslâm kültüründe ayrı bir bilim dalı olarak itibar ve önem kazanan firâsetin zamanla *hukuk*'ta da yer aldığı görülür. Mustafa bin Bâli de eserinde çeşitli İslâm âlimlerinden hareketle firâsetle hükmetmenin şeriatında ancak özel şartlarda mümkün olduğunu, firâsetin şer'î hükmün önüne geçemeyeceğini, yoksa zan ile hükmetmek ve zulüm olacağını söylüyor. Bu durum ancak şahidin olmadığı ya da hakkında iddia edilenin yemin etmekten kaçındığı bir davada, o da şer'î hükmü ortaya çıkarmak şartıyla ve şeriatın adaletsizliğe izin vermemesinden dolayıdır. (6b) Kısaca firâset yargılama hukukunda objektif ve kati delillerle çatışan ve onlara rağmen hükme esas teşkil eden bir delil değil, yeterli delil olmadığında soruşturmayı derinleştirme ve yönlendirmede hâkim için hareket noktası teşkil edebilecek ve ancak belli durumlarda faydalı olabilecek bir delil ve metot görünümündedir. (Öğüt 1996: *Firâset*, DİA, C.13, 117)¹⁹ Zira şer'î hükümler bellidir ve firâset bunların içinde bulunmamaktadır." (Kurtubî C.10, 71) (6a-b)

Günümüzde ise hukukta kriminoloji biliminin doğuşunda rol oynamış, Lombroso'dan itibaren özellikle ceza hukukunda önem kazanmıştır.²⁰

1.4. Tıp Alanında

Tıp alanında ise milattan önce yaşamış olan Hipokrat'ın insanları tiplerine göre ayırdığı ve onları tedavi etmede bu ilimden yararlandığı bilinmektedir.(Çelebioğlu 1998: 227-228) Son yüzyıllarda da insanın beden yapısıyla ruh yapısı arasında ilişki olduğu görüşünden hareketle el yazısından karakter tahliliyle psikolojinin fizyotipolojisi dalı ve tıbbın bazı dallarında psikiyatrik teşhis ve tedavi alanlarında kullanılmaya başlanmıştır. (Mengi 2002: *Kıyâfetnâme*, DİA, 25, 514)

1.5.Köle ve Cariye Alımlarında

Köle ve cariyeliğin meşru olduğu dönemlerde alınacak köle ve cariyeler öyle rastgele alınmazdı. Alacak kişinin uyanık ve akıllı ve insan değerini bilen, adam sarrafı olması ve işe yarar olanını tanıması için de firâset ilmini bilmesi gerekirdi. (Ceyhan 1997: I, 162)

1.6.Memur Alımında

Firâset ilminin toplumda bu kadar yer etmesi ve etkili olması sadece siyaset, nesep belirleme, hukuk, tıp, köle ve cariyeye alımlarında etkili olmamış aynı zamanda devlet dairelerine *memur alımında* da kendisini göstermiştir. Köle ve cariyeler gibi hizmet işlerinde çalıştırılanlar için gerekli görülen bütün temel kıstaslar memur alımlarında da uygulanmıştır. Çeşitli görevlere atanacak kişilerde görevlerine uygun fiziksel özelliklere dikkat edilmiştir. Kişilerin kel, köse, sağır, çirkin olmaları onların her hangi bir devlet görevine atanmalarına, eğer görevdeyse daha yüksek rütbelere çıkmalarına engel teşkil etmiştir. Bazıları da sahip oldukları fiziki özellikleri sayesinde layık olmadıkları makamlara çıkmışlardır. (Ayvazoğlu 1995)

1.7.Edebiyat Alanında

Siyasetten hukuka, nesep belirlemeden köle ve cariyeye alımına kadar hayatın her safhasını derinden etkileyen firâset ilmi *edebiyatı* da etkilemiştir. Zira edebiyat hayatın aynasıdır. Hayatın içinden çıkan firâset hükümlerinin edebiyata yansımaması ise imkânsızdı.

¹⁹ Süleyman Uludağ Kuşeyrî Risalesi'ndeki dipnotta firâsetle ilgili olarak "Bunun bir kaidesi ve düzenli şekli yoktur. Onun için keşf ve ilhamın sınırını genişleterek, şumulünü artırarak devlet ve cemiyet nizamına tatbik edilmesi, hukukî, iktisadî ve ticarî münasebetlerin buna göre ayarlanması sakıncalı neticeler verir. İlham sadece ilhama mazhar olan kişi için ihtiyârî bir delildir. Hücet-i lâzimedir, hücet-i mülzime ve hücet-i müteadriye değildir, yani bir ölçüde ilhama mazhar olan kişiyi bağlar, başkalarını bağlamaz." demektedir. (bak. Kuşeyrî:1991, 392'deki dipnot.)

²⁰bak. Sokollu 2002: Suç Nedenleri, <http://www.hukukcu.net/>
Kaner, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/501/5983.pdf>

Firâset ilminin edebiyata yansması hem bir tür olarak müstakil eserlerin yazılması, hem de ilgili hükümlerin çeşitli eserlerde kullanılması şeklinde olmuştur. Yazarlar eserlerinde konuyu bir bölüm halinde işledikleri gibi kısa veya uzun, manzum veya mensur müstakil eserler olarak da ele almışlardır. Müstakil yazılanlara genelde Firâset-nâme, Kıyâfet-nâme gibi adlar verilmiştir. Bu alanda Türk Edebiyatı'nda da eldeki ilk Türkçe eser olan Kutadgu Bilig'den 20. yüzyıla kadar firâset-nâme türünde manzum-mensur, telif-tercüme onlarca eser kaleme alınmıştır. Bunun yanında yazılan birçok manzum ve mensur eserde de firâset-nâme unsurları çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Başta Divan şiirinde ve mesnevilerde olmak üzere modern edebiyatta roman kahramanlarının karakter oluşturmalarında yüz ve vücut yapıları ile karakterleri arasında ilgi kurmada firâset ilminden yararlanılmıştır. (ARİK 2003) Yine günümüzde sinema ve çizgi filmlerdeki karakterlerin seçiminde de bu tiplerden yararlanıldığı görülmektedir.

Sonuç

Mustafa bin Bâli'nin firâset ilmi üzerine olan bu eseri kültür tarihimiz açısından önemli bir eserdir. Firâset ilmi günümüzde bilimselliğini yitirmişse de geçmiş asırlarda büyük rağbet görmüş ve gerçek bir bilim olarak algılanmıştır. Tecrübe ve gözlem üzerine tahmine dayanan firâset ve kıyâfet üzerine şimdiye kadar ele geçen Türkçe firâset-nâmeler hep uygulamaya yönelik ve firâset ve kıyâfet ilmi konusunda kısıtlı bilgiler içermektedir. Eser her ne kadar derleme niteliğinde de olsa alanında tektir. Müellif eserini kaleme alırken yaptığı işin bir derlemeden ibaret olduğunu zaten kendisi söylemekte ve ana kaynaklarını da zikretmektedir. Bununla beraber yaptığı çalışmada kuru bir derlemeden çok eldeki bilgileri bir akademisyen titizliğiyle değerlendirmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdulhamid b. Hîbetullâh (trhsz.), *Şerhü Nehcü'l-Belâga*, Daru İhyâi'l-kütübü'l-Arabiyye Yayını, Beyrut, C 19, 19. <http://www.shamile.com>
- Abdurrezzak Kâşânî (2004) *Tasavvuf Sözlüğü*, (çev.Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul.
- ABDÜLKADİROĞLU, Abdülkadiroğlu (1998) *Bursalı İsmail Belîğ'in Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefâyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân'ı*, Ankara.
- AĞIRAKÇA, Ahmet (2001) *İyâs b. Muâviye* md., *DİA*,23, 498.
- AKTAN, Bilal (2009) “Manzum Kıyâfetnâmlere Göre Beden ve Kişilik”, *Beden Dili*, (edit. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç), Kitabevi, İstanbul, 73-84.
- AKÜN, Ömer Faruk (1994) “Divan Edebiyatı”, *DİA*, 9, İstanbul, 389-427.
- ALGAR, Hamit (2005) “Molla”, *DİA*, 30, İstanbul, 238-239.
- ALKAYA, Mehmet Akif (1996) *Taşlıcalı Yahyâ Kitâb-ı Usûl*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Malatya.
- ARIK, M. Selim (2005) “Firâset ve Keramet Açısından Muvafakât-ı Ömer (r.a.)”, *Yeni Ümit*, Sayı 69, Temmuz-Ağustos-Eylül. <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/firaset-ve-keramet-acisindan-muvafakat-i-omer-r-a/bolumuc> (ET:25.09.2012)
- ARIK, Şahmurat (2003) “AhmetMithat Efendi'nin Romanlarında Kıyâfet İlminin Tesirleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.XXX, İstanbul, 43-60.
- Aristoteles (1990) *Politika*, (Çev. Mete Tunçay). Remzi Kitabevi, 3. baskı, İstanbul.
- AYBAKAN, Bilal (2010) “Şafi'î”, *DİA*, 38, İstanbul, 223-233

- AYDIN, Cengiz-Gülseren (1992) “Batlamyus”, *DİA*, 5, İstanbul, 196-199.
- AYKUT, A. Sait (2007) “Yüz ve Beden Ruhun Kıyafeti midir?”, *Gezgin*, Mayıs, S 4.
- AYVAZOĞLU, Beşir (2000) “Sakala ve Bıyığa Dair”, *Aksiyon*, S.280, 15-04-2000.
- AYVAZOĞLU, Beşir (1995) “Çirkin”, *Aksiyon*, S.53, 12-09-1995.
- AZİMLİ, Mehmet (2005) *Abbasîler Dönemi Bâbek İsyânı*, Ankara.
- BALTACI, Ahmet (1999) “Ebû Bekir İbnü'l-‘Arabî”, *DİA*, 20, 488-491.
- BAŞKAN, Ali Rıza (1987) *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâili'l-'Osmâniyye*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Beyhâkî (2003) *Şu'abü'l-îmân*, Mektebetü'r-Rüşd yayınları, Riyad, C. 2, 391. <http://www.shamile.com>
- BEYZÂDEOĞLU, Süreyya Ali (1996) *Sünbülzâde Vehbî Lutfiyye*, Cihan Neşriyat ve Matbaacılık, İstanbul.
- BLOCHET, Edgar (1926) *Catalogue des Manuscrits de la Biblioteque Nationale*, 2 cilt, Paris.
- BOZKURT, Kenan (2008) *Kıyâfet İlmi, Türk Edebiyatında Kıyâfet-nâmeler ve Şa'bân-ı Sivrihisâri'nin Kıyâfet-nâmesi (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (D.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü) Diyarbakır.
- BROCKELMAN, Carl (1969) *Katalog der orientalischen Handschriften der Stadtbibliothek zu Hamburg*, Hamburg.
- Bursalı Mehmed Tahir (1975) *Osmanlı Müellifleri*, C. 1, Yaylacık Matbaası, İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tahir (1333) *Osmanlı Müellifleri I-II-III*, Matbaa-i Âmire, İstanbul.
- CANAN, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Tercümesi ve Şerhi*, C.12, Akçağ Yayınları, Ankara.
- CEYHAN, Adem (1997) *Bedr-i Dilşad'ın Murâd-nâmesi I-II*, MEB Yayınları, İstanbul.
- CEYHAN, Adem(2006) *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, Öncü Kitap, Ankara.
- ÇAKIR, Müjgan (2007) “Kıyâfet-nâme”ler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, 333-350.
- ÇALDAK, Süleyman (2005) “Taşköprülüzâde'nin Mevzû'atu'l-ulûm'undaki İlimler Tasnifi Üzerine”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 2, 115-146, Elazığ.
- ÇAVUŞOĞLU, Ali (2004) *Kıyâfetnâmeler*, Akçağ Yayınları, Ankara. XVII, 2009/2,293-302.
- ÇAVUŞOĞLU, Ali (2009) “Kıyâfet İlmi ve Kutadgu Bilig'de Kıyâfet İlmi/Fizyonomi İzleri”, *Bilimname XVII*, 2009/2, 293-302.
- ÇELEBİ, İlyas (2001) “İyâfe”, *DİA*, 23, İstanbul, 497.
- ÇELEBİOĞLU, Amil (1998) “Kabus-nâme Tercümesi Murad-nâme'ye Dâir”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 141-150.
- ÇELEBİOĞLU, Amil (1998); “Kıyâfe(t) İlmi ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdî İle Erzurumlu İbrâhim Hakkî'nin Kıyâfetnâmeleri”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yayınları, İstanbul, 225-262.
- DENİZ, İsmail (2004) “Fizyonomi”, *Sızıntı*, S.300, Ocak, <http://www.sizinti.com.tr/konular/ayrinti/fizyonomi-ilm-i-kiyafet.html> (ET:25.09.2012)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- DEVELLİOĞLU, Ferit (2005) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 22. baskı, Aydın Kitabevi Yayınları,, Ankara.
- DİLÇİN, Cem (1983) *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- DUMAN, Ali (2004) “Taşköprüzâde Ahmed Efendi ve Mevzu’âtu’l’Ulûm’da Yer Alan Usul ve Fıkh İle İlgili İlimler”, *Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004/1, C. III, S.5, ss. 47-64)
- Ebu Abdurrahman es-Sülemî (1981) *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî’nin Risaleleri*(çev. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- ELİAÇIK, Muhittin (2010) “Sihhat u Maraz’da Ahlât-ı Erbaanın İşlenişi”,*Mukaddime* (Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi), 2010/1, 125-141.
- ERKAL, Abdulkadir (1999) “Kıyafetnâmeler Üzerine”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, S. 13, 217-225.
- ERSOY, Ersen (2009) “İhtilâc-nâmeler”, *Beden Dili*, (edit. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç), Kitabevi, İstanbul, 61-72.
- ERSOYLU, Halil (1989) “Seğir-nâme”, *TDAY-Belleten* (1989), 1985, 27-48.
- Fahrudin Er-Râzi, *Tefsir-i Kebir Mefâtihi’l-Gayb*, [C.2 (2008), 9 (trhz), 10 (trhz)], Akçağ Yayınları. <http://www.darulkitap.com> (ET:19.10.2012)
- DarulKitap İslam Ansiklopedisi v.2
- Fahrü’ d-dîn Muhammed b. Ömer er-Râzî eş-Şâfi’î (2000) *Mefâtihi’l-gayb Mine’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye yay. Beyrut, 1. bs., 2, 191; 12, 512, En’am/6:27. <http://www.shamile.com>
- FAZLIOĞLU Şükran; “İbn el-Ekfânî’nin İkmâl el-Siyâse fi ilm el-Firâse Adlı Eseri”, http://www.ihsanfazlioglu.net/Sukran_Fazlioglu/Ekfani-Firase.pdf (ET:25.09.2012)
- Feteva-yı Hindiyeye*, (*Feteva-i Alemgiriyye*), (haz. Mustafa Efe), Akçağ Yayınları: C. 15, 277. <http://www.darulkitap.com/oku/fikih/fetavayihindiye/meshurfakihler.htm> (ET:19.10.2012)
- FLÜGEL, Gustav (1865) *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien*, 3. Cilt, Viyana.
- GÖKYAY, O. Şaik ve ÖZEN, Şükrü (2005) “Molla Lutfi”, *DİA*, 30, İstanbul, 255-258.
- GÜLHAN, Abdülkerim (2009) “Müellifi Bilinmeyen Bir Kıyâfetnâmeye Göre Karakter Tahlili”, *Beden Dili*, (edit. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç), Kitabevi, İstanbul, 39-60.
- GÜMÜŞ, Sadreddin (1993); “Seyyid Şerîf Cürçânî”, *DİA*, 8, 134-136
- Hucvirî (1982) *Keşfü’l-mahcûb* (hzl. S. Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- İbrahim El-Hazimi (2009) *7 Hadis İmamının İttifak Ettikleri Hadisler* (çev. Hanifi Akın), Karınca Kitap, İstanbul, www.darulkitap.com (ET:19.10.2012) (DarulKitap İslam Ansiklopedisi v.2) Kırkinci Bölüm; Fiten Bölümü, Türklerle Savaş, 294. Hadis.
- İbn Sînâ (2005) *İşaretler ve Tembihler*, (çev.A. Durusoy-M.Macit-E.Demirli) Litera Yayıncılık, İstanbul.
- İbn Sînâ (2009) *El-Kânûn fi’t-Tıbb*, *Birinci Kitap*, (çev.Esin Kâhya), Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2. Baskı, Ankara.

- İflîmûn *Kitâb fil-Firâsa*, ascribed to Iflîmûn/Aflîmûn (Polemon). End of text and colophon. MS Leiden, Or. 198, ff. 75b-76a. http://www.islamicmanuscripts.info/courses/arabic_manuscripts/or00198.pdf (ET:25.09.2012)
- İmam Ahmed ibni Hanbel (2001) *Müsned*, er-Risale yayını, C. 16, 1. Baskı, Beyrut. <http://www.shamile.com>
- İmâm-ı Gazâlî *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, (çev. Ahmed Serdaroğlu), C.3. www.darulkitab.com (ET:19.10.2012)
- İmâm-ı Gazâlî (2010) *Hakikat Bilgisine Yükseliş*, Meâricü'l-Kuds, (Tercüme: Serkan Özburun), İnsan Yayınları, 3. baskı., İstanbul.
- İmam Kurtubî *El-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Buruç Yayınları, İstanbul. <http://www.furkanvakfi.net/indir/124-kitap/1455-tefsir-kitaplar.html> (ET:25.09.2012)
- KAPLAN, Mahmut (2009) "Kıyâfetnâme", *Beden Kitabı*, (edit. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç), Kitabevi Yayınları, 85-107.
- KARA, Ömer"(2007) "Râgıb el-İsfehânî", *DİA*, 34, 398-401.
- Kâtip Çelebi (2012) *Keşfü'z-Zunûn*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, C.1-5, İstanbul.
- KAYA, Mahmut (2007) "Ebû Bekir er-Râzî", *DİA*, 34, İstanbul, 479-485.
- KAYA, Mahmut (1995) "Fârâbî", *DİA*, C.12, İstanbul, 145-162.
- Kelâbâzî (1992) *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, (haz. Süleyman Uludağ), İkinci Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kınalızâde Ali Çelebi (2007) *Ahlâk-ı Alâî*, (haz. Mustafa Koç), Klasik Yayınları, İstanbul.
- KONUK, Ahmed Avni (1987) *Füsûsu'l-hikem Tercüme ve Şerhi*, (hzl. M. Tahralı-S.Eraydın), Dergâh yayınları İstanbul.
- KONUK, Ahmed Avni (1992) *İbniArabî, Tedbîrât-ı İlahiyye Tercüme ve Şerhi* (hzl. Mustafa Tahralı), İz Yayıncılık.
- KUTLUER, İlhan(1993) "Câlînûs", *DİA*, 7, İstanbul, 32-34.
- Kuşeyrî (1991) *Kuşeyrî Risâlesi*(Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- LEVEND, Âgâh Sırrı (1980) *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- MACDONALD, D. B. (1988) "Firâset", *İA*, 4, 640, İstanbul.
- MACDONALD, D. B.(1988) "Kıyâfet", *İA*, 4, 775-776, İstanbul.
- Mehmed Süreyya (1308) *Sicill-i Osmanî*, C. 4, Matbaa-i Âmire, Dersaadet.
- Menâvî (1994) *Feyzü'l-kadîr*, Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye yayını, Beyrut, C. 2. <http://www.shamile.com>
- MENGİ, Mine (1978) "Kıyafetnameler Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten* (1978) 1977, 299-309.
- MENGİ, Mine (2002) "Kıyâfetnâme", *DİA*, 25, Ankara, 513-514.

- Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (1964) *Tefsîr-i Kurtubî*, Dâru'l-kütübü'l-Mısriyye Yayını, Kahire, 2. Baskı, C.10, s.45. <http://www.shamile.com>
- Muhammed Fuâd Abdalbâki (2007) *Müttefekun Aleyh Hadisler*, (çev. Abdullah Feyzi Kocaer), Hüner Kitabevi, Konya, (958 numaralı hadis, 292). www.darulkitap.com (ET:19.10.2012)
- Muhyiddîn ibnü'l-Arabî (1990) *El-Fütuhât el-Mekkiyye*, (hızl. Nihat Keklik), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 433-434.
- NARLI, Mehmet (2009) "Tanzimat Romanında Beden ve Kişilik", *Beden Dili*, (edit. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç), Kitabevi, İstanbul, 109-122.
- Necmüddin Kübra (1980) *Tasavvufî Hayat*, (haz.Mustafa Kara), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Osmanzâde Tâ'ib Ahmed (1256) *Ahlâk-ı Ahmedî*, İstanbul.
- ÖĞÜT, Salim (1996) "Fırâset", *DİA*, 13, İstanbul, 117-118.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim (2009) "Seyfuddevle", *DİA*, 37, İstanbul, 35-36.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim (1995) "Hârizm", *DİA*, 16, İstanbul, 217-220.
- ÖZCAN, Tahsin (1999) "Mustafa Efendi (Balizade)", *Yaşamları ve Yapılarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- ÖZDEMİR, Hikmet (2008) *Sad Kelime-i Hazret-i Ali*, Türkiye İlmî İctimai Hizmetler Vakfı, Yeniköy Grafik Reprodüksiyon San. A.Ş., İstanbul.
- ÖZŞENEL, Mehmet "İmam Muhammed'in İctihad Usûlünde Sünnetin Konumu", *Usûl*, S. 3, 91-105. http://www.usuldergisi.com/sayi_3/USL2005104-MOZsenel.pdf (ET:26.09.2012)
- ÖZTÜRK, Zehra (1997) "Hamdullah Hamdî", *DİA*, 15, İstanbul, 452-455
- PALA, İskender (1982) "Kıyâfetnâme", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, C. 5, 339-341.
- PALA, İskender (2004) *Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- PARLATIR, İsmail-György HAZAI-Barbara KELLNER-HEİNKELE (2007) *Catalogue of Turkish Manuscripts in The Library of The Hungarian Academy of Sciences*, Hungarian Academy of Sciences-TÜBA, Budapest.
- PARLATIR, İsmail (2006) *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınları, Ankara.
- PERTSCH, Wilhelm (1889) *Die Handschriften-Verzeichnisse Der Königl. Bibliothek zu Berlin Sechster Band Verzeichniss Der Türkischen Handschriften Von Wilhelm Pertsch*, Berlin.
- Râgıb-ı İsfahânî, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, <http://www.shamile.com>
- Râgıb-ı İsfahânî (2010) *Müfredât, Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, (çev.Abdulbaki GÜNEŞ-Mahmut YOLCU), Çıra Yayınları, İstanbul.
- Reşidüddîn Vatvat, *Sad Kelîme*, Ankara Ün. Yazma Eserler Kütüphanesi, Mustafa Con A 695/1, v. manzum, Fasça, yk. 1b-11b, (yk.7b)
- Rieu, Ph D Charles (1978) *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, Otto Zelle Verlag Osnabrück.

- Sadık b. Hasen el-Kannûcî (1978) *Ebcedü'l-ulûm fî Beyâni Ahvâli'l-ulûm* (4 Cilt), Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye Yayını, Beyrut. <http://www.shamile.com>
- Sahih-i Buharî ve Tercümesi*, (Çev. Mehmed Sofuoğlu), Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Sahih-i Müslim*, Dârü'l-Ciyl, Beyrut, C.8, 41. <http://www.shamile.com>
- SARI, Nil ve AKGÜN, Burhan (2008) “Türk Tarihinde Psikiyatriye Bakış, Türkiye’de Sık Karşılaşılan Psikiyatrik Hastalıklar”, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri Sempozyum Dizisi No:62, Mart 1008, 12-24.
- SARIÇAM, İbrahim (2006) “Müdlîc“, *DİA*, 31, İstanbul, 473-474.
- Seyyid Lokman Çelebi (1999) *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâ'ili'l-'Osmâniyye*, Tarih Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Steingass, Francis Joseph; *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, <http://dsal.uchicago.edu/dictionaries/steingass/> (ET:26.09.2012)
- Steingass, Francis Joseph; (2005) *Arabic-English Dictionary*, Asian Educational Services, New Delhi, Chennai
- SÜMBÜLLÜ, Yusuf Ziya (2010) *Seğirname*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum.
- SÜMBÜLLÜ, Yusuf Ziya (2010) “Balkanlardaki Osmanlı Mirasına Örnek Bir Eser: Seğirname”, *Hikmet İlmî araştırmalar Dergisi ADEKSAM-Gostivar-Makedonya*, (Mayıs2010), S.15, 40-50.
- SÜMBÜLLÜ, Yusuf Ziya (2009) “Kefnâme Türü Ve Yazma Bir Kefnâme Risâlesi Üzerine Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research) Volume 2/6 Winter*, 575-585.
- Süyûtî *Câmi'ü'l-ehâdîs*, C. 5. <http://www.shamile.com>
- Şemseddin Sâmî (1313) “Tûn”, *Kâmûsü'l-A'lâm*, İstanbul, C.3, 1698.
- Şemseddin Sâmî (1313) *Kûhistân* mad., C.5, 3930.
- Taşköpri-zâde Ahmed Efendi (1313) *Mevzuatü'l-Ulum Tercümesi* (Kemâleddin Mehmed Efendi), C.I, Dersaadet İkdâm Matbaası, I, 358.
- TATÇI, Mustafa (1997) “Türk Edebiyatında İki Tür: Seğir-nâme ve Çın-nâme”, Edebiyattan İçeri, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Tirmîzî (2005) *Tefsîrû'l-Kur'ân*, Ankara.
- TURAN, Şerafettin *Türk Kültür Tarihi*, 158-159, 174-175) <http://e-tarih.org/bilim/?sayfa=99372.124884.472752.0.0.php> (ET:26.09.2012)
- TÜRK, Gökhan (2007) *Anadolu Sahasına Ait Bir Kıyafet-nâme Örneği Üzerine İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- ULUDAĞ, Süleyman (1991) *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul.
- ULUDAĞ, Süleyman (1991); *Fahrettin Râzî*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ULUDAĞ, Süleyman (1996) “Firâset”, *DİA*, 13, İstanbul, 116-117.
- UNAN, Fahri (2000) “XVI. Yüzyıl Ulemâsından Nev'î Efendi'ye Göre İlim ve İlimler”, *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/4, Fall, 2012

- Kongresi* (7-9 Nisan-1999 Konya), Konya, 257-266.
<http://yunus.hacettepe.edu.tr/~unan/akademik26.html>(ET:26.09.2012)
- UNAN, Fahri (2010) “Bir XVI. Yüzyıl Yazarının Zihniyet Dünyasında Miletlerin İmajları”, *Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, (14 Mayıs 2005, Prof. Dr. Ercüment Kuran’a Saygı)*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 292-312.
- ÜNVER, İsmail (1993) “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türkoloji Dergisi*, C.XI, S.1, Ankara, 51-89.
- YAVUZ, Yusuf Şevki (1995) “Fahreddin er-Râzî”, *DİA*, 12, İstanbul, 94.
- YERDELEN, Cevat (1988) *Türk Edebiyatındaki Kıyâfet-nâmeler ve Niğdeli Visâlî'nin Vesiletü'l-İrfân Adlı Kıyâfet-nâmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Erzurum.
- YERDELEN, Cevat (1991) “Niğdeli Visâlî ve Vesîetü'l-İrfân”, *İslâmî Edebiyat*, S.12, 1991, 45.
- YIDIZ, Kemal (2005) *İslâm Yargılama Hukukunda Şahitlik*, Hâcegân Akademi Kitaplığı, İstanbul.
www.i7ur.org/files/501.pdf (ET:26.09.2012)
- YILMAZ, İbrahim (1999) “A’şâ ve Kasîde-i Dâliyye”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 14, 245-268. <http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/ilahiyat/article/viewFile/4087/3911> (ET:26.09.2012)
- YILMAZ, Kâşif (2001) *Güftî ve Teşrîfâtü’s-Şu’ârâ’sı*, AKMB Yayınları, Ankara.
- YOLCU; Mehmet (2008) “Râgıb el-İsfahânî ve el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur’ân’ı”, *Hikmet Yurdu*, Yıl: 1, S.1, (Ocak2008), s.109-147.
- ZİYAĞLU, Rakım (1971) *İstanbul Kadıları-Şehreminleri-Belediye Reisleri ve Partileri Tarihi, 1453-1971, İdari-Siyasî*, Hak Kitabevi, İstanbul.
www.darulkitap.com (ET:19.10.2012)
http://www.sorularlarisale.com/makale/2795/sevad_ibni_karibi8217-devsi.html (ET:26.09.2012)
<http://www.risaleara.com/oku.asp?id=878> (ET:26.09.2012)
<http://www.sorularlailamiyet.com/article/13484/uc-kisiye-acyin-cahiller-arasinda-kalmis-alime-zenginken-fakir-dusene-kavmin-ulusu-iken-asagi-hale-dusene-sozu-hadis-midir-seyh-edebali-nin-sozu-oldugu-da-soyleniyor.html> (ET:26.09.2012)
<http://www.gurabamecmuasi.com/Dergi/5-sayi/210-yusuf-bin-ismail-en-nebhani-hayati-ve-eserleri.html> (Elma‘î)(ET:14.10.2012)